

Çocuk Emeginin En Kötü Biçimleri ve Türkiye

Recep KAPAR*

Öz: Çocukların, ilgili uluslararası çalışma sözleşmelerinin hükümlerine aykırı koşullarda gerçekleşen çalışmaları, çocuk emeği olarak adlandırmaktadır. Uzun yıllar içerisinde sosyal politikanın temel bir konusu olmasına rağmen, çocuk emeği kısmen geriletilebilmiş, ancak bütünüyle ortadan kaldırılamamıştır. Günümüzde çocuk emeği ve çocuk emeginin en kötü biçimleri, dünyada önemli bir sorun olarak varlığını korumaktadır.

Türkiye’de çocuk emeğini ve çocuk emeginin en kötü biçimlerini, ücretli çalışma anlamına gelen çocuk işçiliği temelinde ele almak yaygındır. Ancak çocuk emeği ve en kötü biçimleri, çocuk işçiliği yanında çok farklı biçimlerdeki başkaca çalışma statülerini de içeren bir konudur. Türkiye’de çocuk emeği ve en kötü biçimleri, çocukları ve toplumu tehdit eden bir sorun olarak belirlemektedir. Aynı zamanda ülkemizde çocuk emeginin en kötü biçimlerinin yaygınlaşmasını yol açabilecek olumsuz koşullar da bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Çocuk emeği, Çocuk emeginin en kötü biçimleri, Türkiye, Çalışan çocuklar

The Worst Forms of Child Labour and Turkey

Abstract: The work of children under conditions that contradict the provisions of the relevant international labour conventions is called child labour. Although it has been a fundamental subject of social policy over many years, child labour has been partially regressed, but has not been completely eliminated. Today, child labour and the worst forms of child labour remain a major problem in the world.

In Turkey, it is common to consider child labour and the worst forms of child labour on the basis of paid child labour. However, child labour and its worst forms are also an issue that includes other working statuses in many different forms as well as paid child work. Child labour and its worst forms appear to be a problem that threatens children and society in Turkey. At the same time, there are negative conditions that may lead to the spread of the worst forms of child labour in our country.

Keywords: Child labour, Worst forms of child labour, Working Children, Turkey

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Giriş

Çocukların yaşam ve çalışma koşulları, 1800'lü yılların başından bu yana sosyal politikanın temel konularından biri olagelmıştır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de sosyal politika, çocuk emeginin önlenmesi ve çocukların refahının geliştirilmesinde en önemli belirleyicidir. Ancak tarihsel süreçte çocukların refahının geliştirilmesine ilişkin sağlanan birçok başarıya rağmen, çocukların ekonomik ve sosyal bakımdan sömürüsü, yaşam koşullarındaki yetersizlikler gibi temel sorunlar, hem tek tek ülkelerde hem de dünya genelinde tamamıyla ortadan kaldırılamamıştır. Geçmişte olduğu gibi, günümüzde de çocukların yaşam ve çalışma koşulları, çocuğa, ailesine, topluma birçok bakımdan geri alınamaz, yıkıcı zararlar veren, en önemli sosyal sorunlardan biri olarak dünya ölçeğinde varlığını sürdürmektedir. 2015 yılında Birleşmiş Milletler Zirvesinde kabul edilen “Sürdürülebilir Gelişme Amaçları” kapsamında 2025 yılına kadar çocuk emeginin her türünün sona erdirilmesi amacı benimsenmiştir (UN, 2015: 20). Ancak bu ortak amaç üzerinde uzlaşan uluslar, çocukların insan haklarını ihlal eden ve onların gelişimine zarar veren çocuk emeginin, özellikle de çocuk emeginin en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılmasının oldukça uzağındadır.

Çok farklı biçimlerde ortaya çıkan, karmaşık ve çok boyutlu unsurlar içeren çocukların çalışması, zamanla beliren yeni çalışma biçimlerinin etkisiyle daha da karmaşıklaşabilmekte, ülkelerde yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal istikrarsızlıklara bağlı olarak yaygınlaşabilmektedir. Özellikle 1980'ler ile birlikte küreselleşmenin kazandığı ivme ve yarattığı olumsuz sosyal etkiler nedeniyle çocukların sorunları, sosyal politikanın yeniden dikkat çeken ve önem kazanan konusu olmuştur.

Kurulduğu 1919 yılından bu yana sürekli olarak çocuk refahı ve çocuk emeği ile ilgilenen, aynı zamanda çeşitli uluslararası sözleşmeler kabul eden Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ), değişen ekonomik ve sosyal koşullar bağlamında çocuk emeginin büründüğü yeni biçimleri de dikkate alarak çocukların sorunlarını yeniden değerlendirme yoluna gitmiştir.

Bu bağlamda UÇÖ, hiçbir koşul altında kabul edilemeyecek nitelikler taşıyan, çocuğun sağlığı ve güvenliği bakımından tehlikeli olan ve derhal ortadan kaldırılması gereken çocuk emeği biçimlerine odaklanmış, üye ülkelerin ilgisini bu tür çocuk emeği biçimlerine çekmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla 1999 yılında UÇÖ'nün organı olan Uluslararası Çalışma Konferansında (UÇK) 182 sayılı “*Çocuk Emeginin En Kötü Biçimlerinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılması İçin Acil Eylem Sözleşmesi*” (CEEKBS) kabul edilmiştir (Resmi dilde özgün metni için bkz.: ILO, 1999a). Aynı zamanda bu sözleşmenin ayrıntılarını belirleme ve uygulamasında yol gösterici olması amacıyla 190 sayılı “*Çocuk Emeginin En Kötü Biçimlerinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılması İçin Acil Eylem Tavsiye Kararı*” da alınmıştır (ILO, 1999b).

Sözleşmenin kabulünün ardından UÇÖ'nün girişim ve kampanyalarının katkısıyla, 182 sayılı sözleşme, kısa sayılabacak bir süre içinde üye ülkelerin önemli bir

kısmı tarafından onaylanmış, “çocuk emeğinin en kötü biçimleri” sorunu, ulusal ve uluslararası sosyal politikanın en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Türkiye, diğer ülkelere koşut olarak 2001 yılında sözleşmeyi onaylamış ve sözleşme hükümlerini gerçekleştirme yükümlülüğü altına girmiştir.

Bu makale, çocuk emeğinin en kötü biçimlerini ve özelliklerini açıklayarak, Türkiye’de çocuk emeğinin en kötü biçimlerine ilişkin ihmal edilen belli başlı bazı sorun alanlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Makalede öncelikle konuya ilişkin temel kavramlar kısaca tanımlanmış, ardından çocuk emeğinin en kötü biçimlerinin neler olduğu, UÇÖ’nün ilgili sözleşmesi doğrultusunda açıklanmıştır. Son olarak da Türkiye’de en kötü çocuk emeği biçimleri ele alınmış ve bu soruna ilişkin yürütülen politikadaki eksikler değerlendirilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Türkiye’de öğretilerde çocukların ekonomik etkinliklerine ilişkin statülerini adlandırmada kullanılan kavramlarda bir karışıklık bulunmaktadır. Çalışan çocukları veya çocuk emeğini nitellemek için yaygın bir biçimde “çocuk işçi” ya da “çocuk işçiliği” kavramları kullanıldığı görülmektedir. Ancak “çocuk işçi” ve “çocuk işçiliği” kavramları, çoğu durumda uygun bir biçim ve anlamda kullanılmamaktadır. Gerçekte “çalışan çocuklar”, “çocuk istihdamı”, “çocuk emeği” ve “çocuk işçiliği” farklı kavramlardır. Türkiye’de çocuk emeğinin genelini kapsayacak şekilde kullanılan “çocuk işçiliği” kavramının gerçek anlamı, çocuk çalışması ve kısmen çocuk emeği içinde yer alan dar kapsamlı özel bir çalışma biçimi olan, çocuğun ücretli çalışmasını ifade etmektedir.

Diğer bir deyişle çocuk işçiliği, sadece kapitalist çalışma ilişkilerinin baskın istihdam statüsü durumundaki ücret karşılığında işverene bağlı olarak çalışmayı içermektedir. Ancak çocuk emeği, ücret karşılığında işverene bağlı çalışma yanında çok sayıda diğer farklı statüde çalışma biçimlerini de kapsamaktadır.

Ekonomik, sosyal, hukuki veya istatistikî anlamlarına bakıldığında “işçi” (employee) veya “işçilik” kavramlarının ortak unsurunun, ücret karşılığında bir işverene bağlı olarak çalışma olduğu görülmektedir¹. Bu nedenle gerçek anlamıyla “çocuk işçiliği”, sadece ücret geliri karşılığında işverene bağlı çalışan çocukların statülerini açıklamaktadır. Ancak çocuklar, işçilik yanında diğer farklı statülerde de çalışmaktadır. Gerçekten de çok sayıda çocuk, “işçi” olarak değil, “ücretsiz aile çalışanı”, “kendi hesabına”, “köle veya köle benzeri” gibi çok farklı statülerde

¹ Türk Dil Kurumu işçi’yi “Başkasının yararına bedenini, kafa gücünü veya el becerisini kullanarak ücretle çalışan kimsé”, işçiliği ise “işçinin yaptığı iş” ve “yaptığı iş karşılığında işçiye verilen ücret” olarak tanımlamaktadır (TDK, 2011: 1223). Cahit Talas, “(..) işçi, emeğini satan veya kiralayan ve bunun karşılığında ücret adı altında bir gelir sağlayan kişidir” demektedir (Talas, 1981: 17). İş hukukuna göre işçi, işverene bağımlı olarak çalışan ve çalışması karşılığında ücret geliri elde eden kişidir. İşçi kavramının hukuki unsur ve tanımı hakkında ayrıntı için bkz.: (Çelik vd., 2015: 111-122)

çalıştırılmaktadır. Çeşitli türde çalışma statülerini kapsayan çocuk emeğinin adlandırılmasında, dar ve özel bir statüyü ifade eden çocuk işçiliği kavramının kullanılması uygun değildir ve karmaşa yaratmaktadır (Bu konuda benzer bir görüş ve değerlendirme için bkz: Şişman-Etci, 2017). Bu nedenle çocuk işçi ve çocuk işçiliği kavramı, sadece uygun anlamıyla, ücret veya yevmiye geliri karşılığında işverene bağlı çalışan çocukların durumunu nitelemede kullanılmalı, çocuk emeği kavramının yerine geçecek veya eşanlamlı olacak biçimde kullanılmamalıdır.

UÇÖ gerek resmi belgelerinde gerekse de yayınlarında, “child labour” ifadesi ile “çocuk işçiliği” kavramını değil, çocuk işçiliğinden daha geniş ve farklı kapsama sahip “çocuk emeği” kavramını kast etmektedir. Bu doğrultuda UÇÖ sözleşmeleri, çocuk işçiliği de kısmen dahil olmak üzere çok farklı türde çalışma biçim ve statülerini kapsayan çocuk emeğinin ortadan kaldırılması için sosyal politikalar ve standartlar oluşturmaktadır (Grafik 2).

Türkçe öğretilerde yaşanan kavramsal karışıklıklar ve özellikle “çocuk emeği” yerine uygun olmayan bir biçimde “çocuk işçiliği” kavramının kullanılması, özellikle kamu kurumlarından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de Türkiye’de çoğu yayın ve araştırmada “çocuk işçiliği”, “çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri” kavramlarının yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak UÇÖ’nün yaklaşımı ve ilgili sözleşmeleri ile bu sözleşmelerin resmi olan İngilizce metinleri esas alındığında “çocuk emeği” yerine “çocuk işçiliği” kavramının kullanılması uygun düşmemektedir.

UÇÖ’nün 182 sayılı “*Convention concerning the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labour*” sözleşmesi, Resmi Gazetede “*Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi*” olarak yanlış biçimde çevrilerek yayınlanmıştır². Çünkü “*worst forms*” ifadesi “*kötü şartlar*” a değil “*en kötü biçimler*”, “*child labour*” ifadesi ise, “*çocuk işçiliği*” kavramına değil “*çocuk emeği*” kavramına karşılık gelmektedir.

Aslında kamu otoritesi, çocuk işçiliği kavramını kullanmayı tercih ederek, çocuk emeğine ilişkin devlete daha geniş bir yükümlülük ve sorumluluk yükleyen alanı sınırlamakta ve daha dar kapsamlı olan çocuk işçiliğine vurgu yapan belgeler ve hukuk kaynakları üretmektedir. Örneğin ilgili Bakanlık, yükümlü olduğu çocuk emeğine vurgu yapmak yerine, çocuk işçiliğini öne çıkaran “*Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı (2017-2023)*” adlı bir belge yayınlamıştır (ÇSGB, 2017). Benzer biçimde “*Ulusal Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2013-2017*” (ASP, 2013), çocuk emeği yerine çocuk işçiliğini konu edinmektedir. Ayrıca 20 Şubat 2018 tarihli Resmi Gazetede “*Çocuk İşçiliği ile Mücadele Yılı ile İlgili 2018/3 Sayılı Başbakanlık Genelgesi*” yayımlanmıştır (Başbakanlık, 2018). Oysaki uluslararası sözleşme yükümlülükleri temelinde bu belgelerin adı ve kapsamı, “*çocuk işçiliği*” değil “*çocuk*

2 “*Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun*”, Kanun No. 4623, Resmi Gazete Sayı: 24307, 03 Şubat 2001.

emeği” olmalıdır. Kavramların uygun olmayan kullanımı, ülkemizde Sözleşmenin ve çocuk emeği sorununun tam olarak anlaşılmasına engel olmakta, ilgili uluslararası sözleşmelere aykırı olacak biçimde devletin yükümlülüklerinin ve politikalarının kapsamını daraltmaktadır.

Bu makalede büyük ölçüde UÇÖ'nün izleme raporlarında kullandığı kavramsal çerçeveye bağlı kalınmış ve Uluslararası Çalışma İstatistikçileri Konferansının (UÇİK) çocuk emeği ile ilgili en son kararındaki kavramlar ve tanımlar kullanılmaya çalışılmıştır. Çocukların ekonomik etkinliklerinin özellikleri ve işgücü piyasasındaki durumları, yetişkinlerden farklı olduğu için ve UÇÖ'nün çocuklarla ilgili sözleşmelerindeki kurallar ile uyumlu istatistiki kavramların ve tanımlarının geliştirilmesi zorunlu olmuştur. Bu zorunluluk dolayısıyla UÇİK, çocuk emeğine ilişkin özel istatistiki standartları belirlemekte ve zaman içinde güncellemektedir.

UÇİK'in çocuklara ilişkin kavramları belirleyen ve tanımlayan kararlarının birçoğu yakın tarihidir. 2008 yılında alınan UÇİK kararları ile getirilen kavramlar ve tanımlar, öğretilere yerleşmeye başlamışken, 2018 yılında yeni bir Konferans kararı ile bir kısmı değiştirilerek yeniden adlandırılmış ve tanımlanmıştır. Örneğin 2008 yılı UÇİK kararında (ICLS, 2008) yer verilen “istihdamdaki çocuklar” (children in employment) kavramı ve tanımı 2018 yılında kaldırılarak, yerine “çalışan çocuklar” (working children) kavramı ve tanımı getirilmiştir (ICLS, 2018a: 3). Çocukların ekonomik etkinlikleriyle ilgili istatistiki kavramların ve tanımlarının yeni ve değişen niteliği, var olan kavram karmaşasını daha da artırmaktadır. Bu nedenle hem öğretilere hem de UÇÖ yayın ve raporlarında zaman içerisinde farklı kavramlar veya aynı kavramın farklı tanımları kullanılabilmektedir.

Çalışan Çocuklar

UÇİK, 2018 kararında çocuk emeğinin ölçülmesine ilişkin en geniş kavramın “çalışan çocuklar” (working children) olduğunu belirtmiştir. Kararda çalışan çocuklar, 2008 Ulusal Hesaplar Sisteminde tanımlanan genel üretim sınırı içinde yer alan herhangi bir etkinlikte bulunan çocuklar şeklinde ifade edilmiştir. Çalışan çocuklar kavramı, başkaları tarafından kullanılması veya kendi kullanımı için mal üretmek veya hizmet vermek amacıyla herhangi bir etkinlikte bulunan 18 yaşın altındaki kişileri tanımlamaktadır (ICLS, 2018a: 3). Çalışan çocukların, çalışma biçimleri oldukça farklı nitelikler taşımaktadır. UÇİK, 2018 kararında çalışan çocukların çalışma biçimlerini beş ayrı kategoriye ayırarak açıklamıştır. Buna göre;

- (i) Çocuklar tarafından kendi kullanımları amacıyla gerçekleştirilen mal ve hizmet üretimi çalışmaları (*own-use production work by children*)
- (ii) Çocuklar tarafından ücret veya kar karşılığında başkaları için yapılan işleri içeren istihdam çalışmaları (*employment work by children*)
- (iii) Çocuklar tarafından işyerinde deneyim veya beceri kazanmak için ücret almaksızın başkaları için yapılan çalışmalar (*unpaid trainee work by children*)
- (iv) Çocuklar tarafından ücret almaksızın başkaları için gerçekleştirilen ve

çalışmanın zorunlu olmadığı gönüllü çalışmalar (*volunteer work by children*) (v) yukarıda ilk dört kategoride belirtilmemiş, ancak mahkeme veya benzeri bir görevli makam tarafından verilen kararlar, mahkûmlarca yerine getirilen ücretsiz toplum hizmetleri ve ücretsiz işler gibi faaliyetler dahil olmak üzere çocuklar tarafından yapılan diğer çalışmalar (*other work activities by children*) (ICLS, 2018a: 3-4).

Ulusal Hesaplar Sistemi 2008 ile belirlenmiş çocukların ekonomik etkinlikleri, bu etkinliklerin biçim veya özellikleri Grafik 1'de gösterilmektedir (ICLS, 2018b: 5). UÇİK 2018 kararlarına göre çocuğun ücret karşılığında veya kar geliri elde ederek istihdamda yer alması, kendi gereksinimi için mal üretmesi, ücretsiz stajyer olarak çalışması, hanehalkının mal üretimine gönüllü katılması, piyasadaki veya piyasa dışı kurumlarda gönüllü çalışması, Ulusal Hesaplar Sistemi sınırı içinde yer alan çocuk çalışması etkinlikleridir. Ayrıca çocukların, Ulusal Hesaplar Sistemi sınırı içinde yer almayan, ancak genel üretim sınırları içinde gerçekleşen kimi etkinlikleri de çocuk çalışması olarak kabul edilmektedir. Çocuğun kendisi ve hanehalkı üyeleri için hizmet üretme etkinlikleri, Ulusal Hesaplar Sistemi sınırı dışında olan, fakat genel üretim sınırı içinde yer alan çocuk çalışmasıdır (ICLS, 2018a: 3-4).

Grafik 1'de gösterilen hem Ulusal Hesaplar Sistemi sınırı hem de genel üretim sınırı içinde yer alan etkinlikleri temel alan çalışan çocuklar ilişkin veri bulmak zordur. Çünkü çalışan çocuklar kavramı istatistiki olarak yenidir. UÇÖ daha önce sadece Ulusal Hesaplar Sistemi sınırı içindeki etkinlikleri içeren, istihdamdaki çocuklara yönelik tahminlerde bulunmuş, Ulusal Hesaplar Sistemi sınırı dışındaki etkinlikleri de içeren çalışan çocuklara ilişkin tahminler yapmamıştır. Bu nedenle istihdamdaki çocuklara dair veriler, çalışan çocuklara göre daha dar kapsamlı olmakla birlikte, çocukların ekonomik etkinliklerinin düzeyi hakkında bir fikir vermesi bakımından yararlıdır (istihdamdaki çocuk kavramı hakkında bkz.: ICLS, 2008).

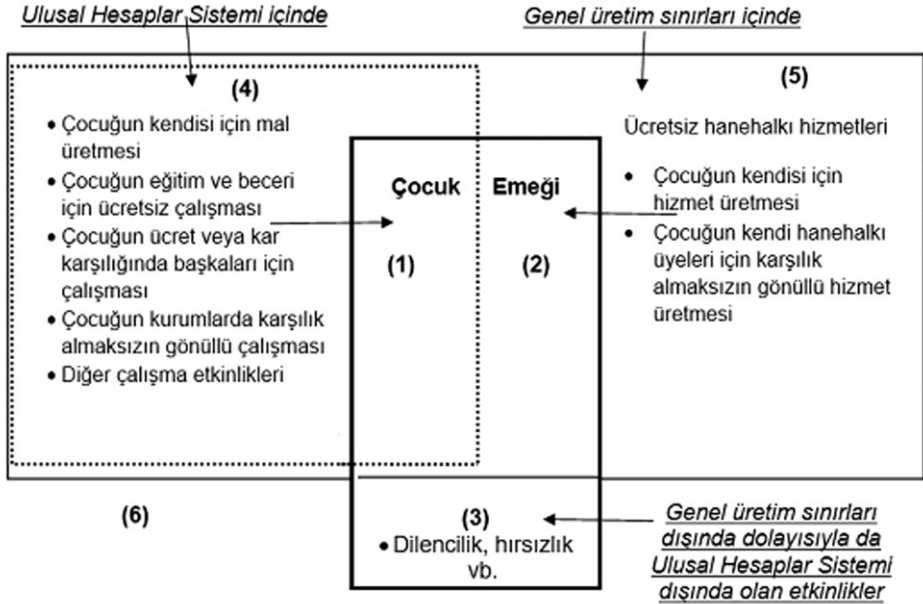
UÇÖ'nün geçmiş hesaplamalarına göre küresel ölçekte ve ülkelerin önemli bir çoğunluğunda istihdamdaki çocuk, diğer deyişle Ulusal Hesaplar Sistemi içinde etkinlik gösteren çocuk sayısı gerilemektedir. Buna göre 2000-2016 yılları arasında istihdamdaki çocukların sayısı, yaklaşık olarak 134 milyon azalmıştır. Bu azalmaya rağmen 2016 yılında dünyada 218 milyon çocuğun istihdamda bulunmaya devam ettiği tahmin edilmiştir (ILO, 2017a: 15-17). Ayrıca 2016 yılında istihdam edilen 218 milyon çocuğun 151 milyondan fazlasının ise UÇÖ sözleşmelerini ihlal eden koşullarda, diğer bir deyişle çocuk emeği özellikleri içeren koşullarda istihdam edildikleri hesaplanmıştır (ILO, 2017b: 9).

Grafik 1: 2008 Ulusal Hesaplar Sistemi ve Çocuğun Çalışma Biçimleri

Üretim kimin için	Çocuğun kendisi için çalışması		Çocuğun başkaları için çalışması				
Çalışma biçim ve konuları	Çocuğun kendi kullanımı için ürettiği		Ücret veya kar karşılığında istihdam	Eğitim ve beceri için ücretsiz çalışma	Diğer çalışma etkinlikleri	Karşılık almaksızın gönüllü çalışma	
	Hizmetler	Mallar				Piyasa ve piyasa dışı kurumlar	Çocuğun kendi hanehalkında ürettiği
Ulusal Hesaplar Sistemi ile ilişkisi			Ulusal Hesaplar sistemi içinde				
			Genel üretim sınırları içinde				

Kaynak: ICLS (2018b), Amending the 18th ICLS Resolution concerning statistics of child labour in line with the 19th ICLS Resolution concerning statistics of work, employment and labour underutilization, 20th International Conference of Labour Statisticians, (10-19 October), ICLS/20/20/2018/Room document 13, Geneva, s. 5.

Grafik 2: Çalışan Çocuklar

Kaynak: ICLS (2018b), Amending the 18th ICLS Resolution concerning statistics of child labour in line with the 19th ICLS Resolution concerning statistics of work, employment and labour underutilization, 20th International Conference of Labour Statisticians, (10-19 October), ICLS/20/20/2018/Room document 13, Geneva, s. 16.

Çocuk Emegi

“Çocuk emegi” (child labour) kavramı, çalışan çocuklardan veya istihdamdaki çocuklardan farklı bir kapsamı ifade etmektedir. Çalışan çocukların gerçekleştirdiği etkinliklerin tümü, çocuk emegi içinde yer almamaktadır.

Bu bağlamda “çocuk emegi”, ilgili UÇÖ sözleşmelerince çocukların çalışmasına izin verilmeyen koşullarda, sözleşmelerin kurallarına aykırı biçimde gerçekleşen çalışmaları ifade etmektedir (ICLS, 2018a: 4). Öyleyse çocuk emegi, çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, çocukların potansiyellerini geliştirmeye olanak vermeyen, aksine engel olan ve insan olma onurlarına zarar veren, fiziksel ve zihinsel gelişimlerini olumsuz etkileyen çalışmalar olarak ele alınmaktadır (ILO, 2004: 16). Çocuk emegi, UÇÖ Sözleşmeleri ve tavsiye kararları ile ulusal düzenlemelerin hükümleri doğrultusunda, sosyal ve ahlaki olarak istenmediği için ortadan kaldırılması gereken ve yasaklanmış işlerde gerçekleşen çocuk etkinliklerini kapsamaktadır (ICLS, 2018a: 4).

İstatistiki olarak çocuk emegi, 5-17 yaş arasındaki bir kimsenin belirli bir süre içerisinde

- (i) çocuk emeginin en kötü biçimleri kapsamındaki etkinliklerden,
- (ii) 138 sayılı sözleşmede belirlenmiş asgari yaş kurallarına aykırı olarak Ulusal Hesaplar Sisteminin üretim sınırı içinde yer alan çalışmalardan ve
- (iii) tehlikeli nitelikteki ücretsiz hanehalkı hizmetlerindeki etkinliklerden en az birisini gerçekleştirmiş olması biçiminde tanımlanmıştır (ICLS, 2018a: 4).

Karara göre çocuk emeginin, Ulusal Hesaplar Sistemi üretim sınırları ve genel üretim sınırları arasındaki ayırım temelinde farklı biçimlerde ölçülebilmesi olanaklıdır. Ayrıca UÇİK kararında çocuk emeginin genel üretim sınırına göre ölçülmesi durumunda, çocuğun Ulusal Hesaplar Sistemi üretim sınırları içindeki ve dışındaki etkinliklerde geçen toplam çalışma süresinin, ulusal olarak belirlenmiş bir sınırı aştığında, bu çalışmanın çocuk emegi kapsamında değerlendirilebileceği de belirtilmiştir (ICLS, 2018a: 4).

Çocuk emegi, çocuğun gelişimi bakımından zihinsel, fiziksel, sosyal veya ahlaki açıdan tehlikeli olması ve çocuklara birçok durumda sonuçları giderilemez ciddi zararlar vermesi nedeniyle ortadan kaldırılması için mücadele edilen bir sorundur. Diğer yandan çocuğun okula devam etmesine engel olan, çocuğu okuldan erken ayrılmak zorunda bırakan veya çocuğun aşırı derecede uzun süre veya ağır işlerde çalışırken okula da devam etmesini gerektiren çalışma gibi eğitimi olumsuz etkileyen çalışma biçimleri de çocuk emegi olarak değerlendirilir (ILO, 2004, 16).

Çocuk emegi ile ilgili UÇÖ sözleşmelerinde “çalışma” (work) ve “emek” (labour), sadece ücretli çalışmayı (paid employment) veya ücretli çalışanları (employees), diğer bir deyişle işçiliği ifade etmemektedir. Sözleşmelerin kapsamı, kurumsal ekonomide hukuk kurallarınca tanınmış ve düzenlenmiş ücretli bir çalışma ilişkisi çerçevesinde istihdam edilen çocuklar ile sınırlı değildir. Sözleşmeler

serbest meslek, ücretsiz çalışma, aile işyerinde çalışma gibi farklı türdeki çalışan çocuk statülerini de kapsamaktadır. Aynı zamanda bu sözleşmeler, çocukların enformel ekonomideki çalışmalarını ve emeklerini de içermektedir (Noguchi, 2002: 359-360).

Bu açıklamalara göre çocuk emeği kavramı, 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesinde (ILO, 1973) düzenlenen ve çocukların çalışmasına izin verilen “hafif işlerde çalışan çocuklar”ı (children in light work) içermemektedir. 13 ile 15 yaş aralığındaki³ çocukların (i) sağlıklarına veya gelişmelerine zarar verme olasılığı olmayan, (ii) okula devam etmelerine, yetkili makamca izin verilmiş mesleğe yöneltme veya mesleki eğitim programlarına katılmalarına veya derslerinden yarar sağlamalarına engel olmayan ulusal hukukça çalışmalarına izin verilen işler, “hafif işler” olarak tanımlanmaktadır (138 sayılı Sözleşme, md. 7). Ayrıca 18 yaşından küçüklerin çalışmasının yasaklandığı, ancak çocukların sağlık, güvenlik ve ahlaklarının tam olarak güvenceye alınması, ilgili etkinlik alanında yeterli özel öğrenim veya mesleki eğitim almaları koşuluyla 16 yaşından itibaren çalışmalarına izin verilen tehlikeli etkinliklerdeki çalışmalar da “çocuk emeği” içinde yer almamaktadır (138 sayılı Sözleşme, md. 3/3). Diğer bir deyişle 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi ile 182 sayılı ÇEEKBS'nin hükümlerine ve koşullarına uygun gerçekleşen, bu sözleşmelere aykırı olmayan çocuk çalışmaları, çocuk emeği olarak kabul edilmemektedir.

Bu doğrultuda UÇÖ yaklaşımında çocukların yaptığı tüm çalışmaların ortadan kaldırılması veya yasaklanması amaçlanmamaktadır. Çocukların sağlıklarını, fiziksel, ruhsal ve ahlaki gelişmelerini, eğitim koşul ve olanaklarını olumsuz olarak etkilemeyen işler ve çalışma biçimleri genellikle kabul edilebilir nitelikte değerlendirmektedir. Kabul edilebilir ve olumlu olarak nitelenen bu işler ve çalışma biçimleri, çocukların ailelerine evde ya da aile işinde yardım etmek veya okul saatleri dışında ve okul tatillerinde harçlığı kazanmak gibi amaçlarla gerçekleştirdikleri çeşitli ekonomik etkinlikleri içermektedir. UÇÖ'ye göre çocukların bu tür ekonomik etkinliklerde bulunmaları, hem gelişmelerine hem de ailelerinin ve kendilerinin refahına katkı yaptığı, çocuklara beceri ve deneyim kazandırdığı da belirtilmektedir. Aynı zamanda bu tür ilgili sözleşmelere aykırı olmayan etkinliklerde ve koşullarda çalışmanın, çocukları yetişkin olduklarında üretken birer birey olma doğrultusunda geleceğe hazırladığı söylenmektedir (ILO, 2004: 16). Çocuğun bu tür etkinliklerde ve koşullarda çalışması, çocuk emeği olarak değerlendirilmemektedir.

Tehlikeli Ücretsiz Hanehalkı Hizmetleri

Çalışan çocuklar ve çocuk emeği konusunda uluslararası ilginin yöneldiği yeni konu alanlarından biri, çocuğun ücretsiz olarak yerine getirdiği hanehalkı

³ Sözleşmeye göre kimi ülkelerde ilgili yaş sınırları, 12 ile 14 olarak uygulanabilir (138 sayılı Sözleşme, md. 7/4).

hizmetleridir. UÇİK, 2008 ve 2018 kararlarında “ücretsiz hanehalkı hizmetleri”nde (unpaid household services) çalışan çocukları tanımlama ve açıklama gereği duymuştur (ICLS, 2008: 58; ICLS, 2018a: 8). Çünkü çocuğun kendi hanesinde ücretsiz hanehalkı hizmetlerini yerine getirmesi, belirli koşul ve özellikler içermesi durumunda çocuklar açısından tehlikeli olduğu bilinmektedir. Bu nedenle öncelikle ücretsiz hanehalkı hizmetlerinin ne olduğunun açıklanması gerekmektedir.

İstatistiki olarak ücretsiz hanehalkı hizmetleri kavramı, genel üretim sınırının çocuk emeğinin ölçülmesinde temel aldığı durumlarda geçerlidir. Çünkü bu hizmetler Ulusal Hesaplama Sistemi üretim sınırları içinde yer almamaktadır (Grafik 1 ve 2). Ücretsiz hanehalkı hizmetleri, kişinin kendi kullanımı için üretilen hizmetleri veya bir hanehalkı üyesi tarafından kendi hanehalkının yararlanması için üretilen ev içi hizmetler ile kişisel hizmetleri içerir. Bu etkinlik türü, yaygın olarak “hanehalkı işleri” (household chores) olarak da adlandırılmaktadır (ICLS, 2018a: 8). Buna göre çocukların yaşadıkları kendi hanelerinin temizlik, küçük ev onarımları, yemek pişirme ve sunma, çamaşır yıkama ve ütüleme, aile bireylerini işe ve ya okula götürmek gibi ihtiyaçlarını karşılamak için ev içi ve kişisel hizmetleri yerine getirmesi (children performing household chores) bu kapsamda değerlendirilir (ILO, 2017a: 47; ILO, 2017c: 81).

Ancak ücretsiz hanehalkı hizmetlerini görme ile “başkasının ev hizmetlerinde çalışma” (domestic worker) ve “ücretsiz aile çalışanı” (unpaid family worker) statüleri arasındaki farkları kısaca açıklamakta yarar vardır. Bu bağlamda kendi hanehalkı hizmetlerini ücretsiz yerine getiren çocuk ile bir başkasının hanesinde o hanenin ve üyelerinin ev içi ve kişisel hizmetlerini karşılamak için çalıştırılan (domestic worker) çocuğun statülerini karıştırmamak gerekir (ILO, 2017f: 16). Ayrıca piyasaya sunulmak üzere mal ve hizmet üretilen aile içinde doğrudan karşılık almaksızın çalışan ücretsiz aile çalışanı (unpaid family worker) çocuk ile kendi hanehalkı hizmetlerini ücretsiz gören çocuğun statüleri de birbirinden farklıdır.

Tüm dünyada çocuklar yaşadıkları konutlarda kendi ve hanehalkı üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için piyasaya sunulmayan ve istatistiki bakımdan ekonomik olarak değerlendirmeyen temizlik, ütü, yemek pişirme, bahçe, su taşıma, diğer çocuklara ve yaşlılara bakma gibi çok farklı hizmetler yerine getirmektedir. UÇÖ, çocuğun bu ücretsiz hanehalkı hizmetlerine katılımını, makul bir nitelik taşıması ve aile üyelerinin yakın gözetimi ile denetimi altında olması gibi koşullar doğrultusunda olağan ve olumlu bir durum olarak ele almaktadır. Ancak çocukların eğitimlerine engel olduğu, aşırı ve ağır çalışma yükleri meydana getirdiği durumlarda, bu hanehalkı hizmetlerinin çocuk emeği ile eşdeğer (tantamount) nitelikler taşıyabildiği belirtilmektedir (IPEC, 2013: 1). Aynı zamanda UÇÖ raporlarında bu tür hanehalkı hizmetlerinin çocuğun çok uzun süreler ile çalışmasını, güvenli olmayan ekipmanların kullanılmasını, sağlıksız ve tehlikeli ortamlarda bulunmasını gerektirdiğinde çocuk emeğine benzeşen (analogous) zararlar doğurabileceği vurgusu yapılmaktadır (ILO, 2017c: 81).

Bu nedenlere bağlı olarak hem UÇÖ hem de UÇİK, çocuğun ücretsiz hanehalkı hizmetleri ve bu hizmetlerde harcadığı zaman hakkında veri toplanmasının önemini belirtmiş bu yönde tavsiyelerde bulunmuştur (ILO, 2017a: 47; ILCS, 2008). Bu gelişmelerin sonucunda UÇÖ'nün 2016 yılı çocuk emeğine ilişkin tahminlerinde ilk defa çocuğun kendi yaşadığı hanede yerine getirdiği, ücretsiz hanehalkı hizmetlerine ilişkin veriler yer almıştır (ILO, 2017c: 20). Diğer bir deyişle UÇÖ, çocukların kendi hanehalkı hizmetlerinde çalışmalarına, özel bir önem vermeye başlamış ve bu hizmetlerin çocuğun korunması gereken çocuk emeğiyle eşdeğer olabilecek veya benzer koşullarına dikkat çekmektedir.

Tahminlere göre dünya üzerinde 5-17 yaş arasında 800 milyon çocuk bir hafta içinde herhangi bir süreyle kendi hanelerinin hizmetlerinin yerine getirilmesinde etkinlik göstermektedir. Bu tür hane hizmetlerinde yer alan kız çocuklarının hem sayıları hem de etkinliklere ayırdıkları süre erkek çocuklarına göre daha fazladır. Aile içinde gerçekleşen ve piyasaya sunulmayan bu etkinliklerin bir kısmı, çocuğun sağlığı, güvenliği ve gelişimine zarar verecek tehlikeli nitelikler taşıyabilmektedir (ILO, 2017a: 47-49). Diğer yandan ücretsiz hanehalkı hizmetlerini gören ve bunlara zaman ayıran çocuğun, ayrıca istatistiki anlamda ekonomik etkinlik olarak kabul edilen işlerde de çalışması durumunda, bu çocuğun çalışmasının çocuk emeği niteliği daha da belirginleşmektedir.

Çocuk Emeğinin En Kötü Biçimleri

1999 yılında kabul edilen 182 sayılı ÇEEKBS, Örgütün çocuk emeği ile ilgili diğer sözleşmelerinin yerine geçmeksizin onları tamamlayan ve güçlendiren özelliği ile çocuk emeğinin en kötü biçimlerini tanımlayarak, konuyu uluslararası gündeme taşımıştır (Sözleşmenin tam metni için bkz: ILO, 1999a). Çocuk emeğinin en kötü biçimlerinin derhal ortadan kaldırılmasını ve yasaklanmasını amaçlayan bu sözleşme, Örgütün en hızlı ve en çok onaylanan sözleşmesi olmuştur. 2019 Ağustos ayı itibarıyla Örgüte üye, 187 ülkenin 186'sı bu sözleşmeyi onaylamıştır (ILO, 2019). Sözleşmenin gördüğü bu ilgi çocuk emeğinin ortadan kaldırılmasına ilişkin küresel ölçekteki uzlaşının varlığına işaret etmektedir. Bu değerli uzlaşmaya rağmen çok boyutlu ve karmaşık bir sorun olan çocuk emeğinin en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılmasında henüz yeterli ilerleme sağlanamamıştır. Çocuk emeğinin en kötü biçimleri varlığını sürdürmekte ve halen sorunun boyutları tam olarak bilinmemektedir (Sözleşme hakkında bkz.: Rishikesh, 2008: 81-100).

182 sayılı ÇEEKBS'nin 2. maddesinde, 18 yaşın altındaki herkes çocuk olarak tanımlanmakta, çocuklarla ilgili diğer sözleşmelerde olduğu gibi ekonomik etkinliğe ve konuya göre çocukların çalıştırılabileceği farklı yaş aralıkları belirlenmemektedir. Sözleşme, çocuk emeğinin en kötü biçimlerini dört genel türe ayırarak tanımlamaktadır. Bunlar (i) köle ve köle benzeri çalışma biçimleri, (ii) fuhuş, pornografi ve pornografik gösteriler, (iii) gayrimeşru etkinlikler ve (iv) tehlikeli çalışma olarak sıralanmıştır (ÇEEKBS md. 3/a-b-c-d).

İlgili Sözleşmeyi onaylayan devletler, derhal önlenmesi gereken bir sorun olarak çocuk emeginin en kötü biçimlerinin yasaklanmasını ve ortadan kaldırılmasını sağlamak amacıyla acil ve etkili önlemler alma yükümlülüğü altındadır (ÇEEKBS md. 1). Bunun yanında sözleşmeyi onaylayan ülkelerin bir dizi başka yükümlülükleri de bulunmaktadır. Bu doğrultuda onaycı üyeler, ülkelerindeki çalışan ve işveren örgütlerine danıştıktan sonra, sözleşmenin yürürlüğe giren hükümlerinin uygulanmasını izlemek amacıyla uygun mekanizmaları belirleyerek kurmak zorundadır (ÇEEKBS md. 5). Ayrıca çocuk emeginin en kötü biçimlerinin öncelikle ortadan kaldırılması amacına dönük eylem programları hazırlama ve uygulama görevi yüklenmiştir. Belirtilen eylem programları, ilgili kamu kurumları ile çalışan ve işveren örgütlerine danışılarak, uygun olan diğer ilgili grupların görüşleri de dikkate alınarak oluşturulmalı ve yürütülmelidir (ÇEEKBS md. 6). Devlet, cezai yaptırımları veya uygun görülen başkaca yaptırımları belirleme ve uygulama yanında, sözleşme hükümlerinin etkili biçimde yürütülmesi ve gerçekleştirilmesi için gereken ter türlü önlemi alacaktır. Ayrıca sözleşme hükümlerini uygulamaktan sorumlu olan yetkili bir makam da belirlenecektir (ÇEEKBS md. 7).

Sözleşmeyi onaylayan üye devletler, eğitimin çocuk emeginin ortadan kaldırılmasında taşıdığı önemi göz önünde bulundurarak, etkili ve belirli bir takvim çerçevesinde önlemler almak zorundadır. Bu amaçla devlet tarafından çocuk emeginin en kötü biçimlerine çocukların katılımlarının önüne geçilmesi, katılanların ise bu en kötü çalışma biçim ve koşullarından kurtarılmaları, kurtarılanların da sosyal bütünleşmelerini ve rehabilitasyonlarını sağlayacak ve uygun nitelikte doğrudan erişilebilen yardımların sağlanması gerekmektedir. Aynı zamanda bu çalışma biçimlerinden kurtarılan çocuklara, ücretsiz temel eğitim olanaklarının sunulması görevi yüklenmiştir. Bu çocuklara eğer olanaklı ise ve uygun koşulların olması halinde mesleki eğitim de verilmelidir. Sözleşmeyi onaylayan her üyenin, çocuk emeginin en kötü biçimleri bağlamında özel olarak riskli durumda olan çocukları belirleyerek, önlemlerin onlara ulaşılmasını sağlamak ve kız çocuklarının bu çalışma biçimleri karşısındaki özel durumunu dikkate almak zorunluluğu bulunmaktadır (ÇEEKBS md. 7).

Çocuk emeginin en kötü biçimlerinin önemli bir kısmı, alışlagelen ve egemen olan çalışma biçim, ilişki ve konularına benzemektedir. Sözleşmenin kabulü sürecinde ve sonrasında bu etkinliklerin bir kısmının çalışma niteliği taşıyıp taşımadığı tartışılmıştır (Kooijmans, 2008: 130-132; Noguchi, 2008: 151-153). Konunun sınırlarının ve kapsamının ortaya konması bakımından gerçekte hiçbir koşul altında kabul edilemeyecek, insan onuru ve varlığına aykırı nitelikteki bu çocuk emeginin en kötü biçimlerinin kısaca açıklanması gerekmektedir.

Kölelik ve Kölelik Benzeri Tüm Çalışma Biçimleri

Günümüzde gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler kadar gelişmiş ülkelerde de çeşitli biçimlerde kölelik ve kölelik benzeri koşullarda milyonlarca insanın çalıştırıldığı tahmin edilmektedir. ÇEEKBS'de çocukların silahlı çatışmalara katılmaları amacıyla zorla veya zorunlu olarak silahaltına alınmalarını da kapsayacak

biçimde, çocukların satılması ve ticareti, serflik ve borç esareti, zorla veya zorunlu çalıştırma gibi köleliğe benzer uygulamalar ile köleliğin tüm biçimleri, çocuk emeginin en kötü biçimleri arasında belirtilmiştir (ÇEEKBS md. 3/a). Milletler Ligi tarafından 1926 yılında kabul edilen Kölelik Sözleşmesinin 1. maddesine göre “kölelik”, üzerinde mülkiyet hakkının tanıdığı yetkilerin tümünün veya bir kısmının kullanılabilirdiği kişinin statüsü veya içinde bulunduğu durum olarak tanımlanmıştır (LN, 1926). Kölelik ve köleliğe benzeri koşullar altında çalışma, tarihte kalmış çalışma biçimi olarak algılanabilmektedir. Ancak günümüzde küresel ölçekte köle ve köle benzeri çalışmanın geleneksel biçimleri yanında değişen koşullara uyarlanmış yeni biçimlerinin de halen varlığını koruduğu bilinmektedir (Güler, 2015).

Sözleşmenin madde 3/a'sında sıralanan, derhal önlenmesi ve yasaklanması istenilen bu çalıştırma biçimlerinin hiç birisinin ekonomik, sosyal ve hukuksal anlamda çalışanın serbest rızasına dayanarak kabul ettiği işçilik statüsünde olmadığı açıktır. Kölelik ve kölelik benzeri nitelikler taşıyan çalıştırma biçimlerinin iki ortak özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ceza ve tehdit ile insanları çalışmaya zorlama, diğeri ise insanın özgürlüklerinin reddedilmesidir (ILO, 2001: 1-2). İnsanın çalışma ve diğer özgürlüklerine aykırı bu çalıştırma biçimlerinin üstesinden gelmek için çok boyutlu çözümler ve önlemler gerekmektedir (ILO, 2001: vii).

UÇÖ, 2005 yılında yayınladığı izleme raporunda bu sorunun her türden ülkeyi ve ekonomik yapıyı etkilediğini belirtmiş ve sorunun ulaştığı boyutlara ilişkin bazı sayısal tahminlerde bulunmuştur. Raporunda bu tahminlerin, en az sayıları içerdiği belirtilmiştir. Buna göre dünya çapında yaklaşık 12 milyon 300 bin insan zorla veya esaret altında çalıştırılmaktadır. Bunların 9 milyon 800 bini özel kesimdeki aktörler, geriye kalan 2 milyon 500 binin devletler veya isyancı silahlı gruplar tarafından çalıştırıldığı tahmin edilmiştir. Zorla veya esaret koşullarında çalıştırılanların yüzde 40 ile 50'sinin çocuklardan, yüzde 56'sının kadın ve kız çocuklarından oluştuğu hesaplanmıştır (ILO, 2005: 12-15).

UÇÖ'nün 2016 yılı tahminlerine bakıldığında dünya üzerinde 24 milyon 900 bin kişinin zorla çalıştırma biçimlerinden biri altında çalıştırıldığı belirtilmiştir. Bunların 15 milyon 646 binini kadınlar ve kız çocukları oluşturmaktadır. Zorla ve esaret altında çalıştırılan kız ve erkek çocuklarının sayısı ise 4 milyon 286 bin olarak hesaplanmıştır. Zorla çalıştırma biçimlerinin sadece Asya ve Afrika'da bulunan az gelişmiş yoksul ülkelere özgü olmadığı açıktır. Rapora göre içinde Türkiye'nin de bulunduğu Avrupa ve Merkez Asya ülkelerinde toplam 3 milyon 250 bin kişi zorla çalıştırılmaktadır (ILO, 2017d: 13-17).

Kölelik ve kölelik benzeri en kötü çalışma biçimleri, (i) serflik ve borç esareti, (ii) zorla veya zorunlu çalıştırma, (iii) silahlı çatışmalara zorla veya zorunlu katılım ve (iv) çocukların satışı ve ticareti olarak sınıflandırılmaktadır.

Serflik ve Borç Esareti

Köleliğe ilişkin 1926 tarihli uluslararası sözleşmeyi tamamlayıcı nitelikte olan 1956 tarihli Birleşmiş Milletler sözleşmesinde serflik ve borç esareti kavramları

tanımlanmıştır. “Serflik”, bir yasa, gelenek veya sözleşme uyarınca bir başka kimseye ait toprak üzerinde yaşamak ve çalışmak zorunda olan, toprak sahibine sunduğu hizmetlerin karşılığını ekonomik olarak alan veya almayan, statüsünü değiştirme özgürlüğü olmayan kiracının durumu veya statüsü olarak tanımlanmaktadır. Aynı sözleşme “borç esareti” kavramını, bir kimsenin borç karşılığında borcun ödenmesinin güvencesi olarak alacaklının kontrolü altına girmesi, rehin olması veya alacaklının hizmetlerini görmesi olarak belirtmiştir. Bu çalışma biçiminde esaret altında geçen veya hizmet verilen süre makul bir biçimde borcun geri ödenmesi olarak değerlendirilmediği gibi borç esaretine konu olan hizmetin süresi ve konusu tam olarak uygun bir biçimde tanımlanmaz ve belirlenmez (UN, 1956). Diğer bir deyişle borç, borçlunun alacaklının hizmetinde zorla çalışmasının temel belirleyicisi olur. Borcunu ödeyebilmesi için borçlu, alacaklının hizmetinde çalışmak zorundadır ve borcunu ödemediği sürece çalışmayı bırakamaz.

Borç esareti birçok örnekte ailelerinden ötürü çocukları doğrudan olumsuz etkilemektedir. Kimi durumda çocuklar ailelerinin borçları karşılığında alacaklıya rehin verildiği için borç esareti altında çalışmak zorunda kalmaktadır. Bir başka durumda ebeveynler, yaşarken aldıkları borcu ödeyemezse çocuk kendisine miras kalan bu borcu ödemek için alacaklının hizmetinde çalışmak zorunluluğu altına girebilmektedir. Borç esaretine dayalı çocuk emeği, çoğunlukla ev hizmetlerinde, tarım işlerinde ve çalışma koşullarının çok kötü olduğu imalat işyerlerinde görülebilmektedir. Bu çocuklar borç verenin insafına terk edilmiş halde, ödemek için çalıştıkları borcun miktarını veya geri ödeme koşullarını bilmeden, büyük ekonomik sıkıntılar içerisinde çalıştırılmaktadır. Çoğu durumda uygulanan yüksek faiz ve alacaklının keyfi kararları nedeniyle borç bir nesil tarafından ödenememekte borcun getirdiği hizmet ve çalışma yükümlüğü bir kuşaktan bir sonraki kuşağa miras olarak geçebilmektedir (Sanna, 2008: 118-119).

Zorla veya Zorunlu Çalıştırma

UÇÖ'nün zorla ve zorunlu çalıştırmaya ilişkin kabul ettiği iki önemli sözleşme bulunmaktadır. İlki 1930 tarihli ve 29 sayılı “Zorla ve Zorunlu Çalıştırmaya İlişkin Sözleşme” dir. Bu sözleşmenin 2. maddesinde, “zorla ve zorunlu çalışma”, ceza tehdidi altında tutulan bir kimsenin rızası olmaksızın zorla çalıştırılarak yaptırılan herhangi bir iş veya hizmet biçiminde tanımlanmaktadır (ILO, 1930). Konuyla ilgili bir diğer UÇÖ sözleşmesi, 1957 tarihli 105 sayılı Zorunlu Çalışmanın Kaldırılmasına İlişkin Sözleşmedir. Bu sözleşme zorla veya zorunlu çalıştırma biçimlerini 1. maddesinde beş farklı kategoride sıralamıştır. Sözleşmeye göre zorla veya zorunlu çalıştırma; (i) yerleşik siyasi, sosyal veya ekonomik sisteme ideolojik bakımdan karşı çıkan görüşlere veya siyasi düşüncelere sahip olduğu veya bu düşüncelerini ifade ettiği için siyasi zorlama veya eğitim aracı ya da ceza, (ii) ekonomik gelişme amacıyla işgücünü kullanma ve harekete geçirme yöntemi, (iii) işgücünü disiplin etme aracı, (iv) grevlere katılmanın bir cezası, (v) ırk, sosyal, ulusal veya dini ayrımcılık yapmanın aracı olarak kullanılmaktadır (ILO, 1957).

Tablo 1: Çalışmaya Zorlama Biçimleri

<ul style="list-style-type: none"> • Fiziksel şiddet • Cinsel şiddet • Şiddet uygulama tehdidi • Aileye yönelik tehditler • Kilit altında çalışma veya yaşama • Alkol veya uyuşturucu madde etkisi altında çalıştırma • Yiyeceksiz, uykusuz vb. bırakma yoluyla cezalandırma 	<ul style="list-style-type: none"> • Parasal ve mali cezalar yoluyla • Yasal işlem yapma veya yasal makamlara bildirme tehditleri • Pasaport veya diğer resmi belgeleri zorla alkoyma • Borcu yeniden ödetmek • Ücretleri ödemeyerek alkoymak • Evden çok uzakta olma ve gidecek hiçbir yerinin bulunmaması • Diğer cezalandırma türleri ve tehditleri
Kaynak (ILO, 2017d: 27)	

UÇÖ yaklaşımına göre zorla çalışma, iki unsurun bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. Birinci unsur çalışmanın, bir ceza veya ceza tehdidi nedeniyle yapılmasını gerektirmektedir. İkincisi ise çalışmanın, çalışanın rızasız olmaksızın diğer deyişle isteği ve gönülmaksızın gerçekleşmesini içermektedir (ILO, 2005: 5). Tablo 1’ de gösterildiği gibi zorunlu çalışmanın ortaya çıkmasına neden olan ceza ve tehditleri, oldukça geniş bir alanda ve farklı biçimlerde olabilmektedir (ILO, 2017d: 27). Kimi durumda cezanın doğrudan uygulanması dahi gerekmez, cezanın uygulanacağına yönelik yapılan tehditler de bu kapsamda değerlendirilir. Gerçekten de çalıştırılacak kişilere ve/veya akrabalarına yönelik yapılan fiziksel şiddet ve öldürme tehditleri ile kişilerin çalışmaya zorlandıkları bilinmektedir. Yasadışı göçmenler, çalıştıkları yerlerde işyeri sahiplerince yapılan polis ya da göçmenlik makamları gibi kamu kurumlarına ihbar etme tehdidi ile zorla çalıştırabilmektedir (ILO, 2009: 5-6). Kimi durumlarda çalışma karşılığı olan gelirin ödenmeyerek alıkonması, çalışanlar çalışmayı sürdürmezlerse veya işten ayrılırsa, alacaklı oldukları bu birikmiş gelirin ödenmeyeceği gibi tehditlerde zorla çalışmanın ortaya çıkmasında etkili olmaktadır (ILO, 2005: 5).

Çalışmanın gönüllü olmaması veya çalışanın çalışmaya rızasının bulunmaması, zorla veya zorunlu çalışmanın ikinci unsurudur. Buna unsura göre çalışanın çalışacağı işi serbestçe seçmesi ve istediği zaman işten ayrılması olanağı bulunmamaktadır. Rızanın yokluğu, yaşamda farklı biçimlerde ortaya çıkabilir. Bir biçime göre çalışan, daha çalışmanın başında o işte çalışmaya istekli ve gönüllü değildir, ceza ve ceza tehdidiyle çalışmaya zorlanmaktadır. Diğer biçimde ise çalışanın ilk başta çalışmaya ilişkin rızası vardır, o işte çalışma konusunda istekli ve gönüllüdür. Ancak çalışan bu tercihini çalışma ilişkisi sürerken daha sonra iptal edebilmeli, başka bir deyişle çalışan gönüllü başladığı çalışmayı istediği zaman bırakabilmelidir. Ancak zorla ve zorunlu çalıştırılan birçok kimse, başlangıçta çalıştırılanların kullandıkları dolandırıcılık ve aldatma yöntemlerine inanarak

istekleriyle çalışmaya başlamakta ve çalışmaya başladıktan sonra çalışmadan ayrılma konusunda özgür olmadıkları gerçeğini fark etmektedir. Bu kimseler çalışmayı bırakmak isteseler dahi, yasal, fiziksel veya psikolojik zorlamalar nedeniyle çalışmayı bırakamazlar. Bu nedenle işe giriş sırasında çalışanın rızasının olması, çalışmasının her koşulda zorla veya zorunlu çalıştırma olmadığı anlamına gelmemektedir (ILO, 2009: 6).

UÇÖ'nün belirlemelerine göre, günümüzde dünya üzerinde zorla çalıştıranlar ve çalışmayı zorunlu tutanlar, kamu kurumları ve görevlileri olabileceği gibi, kişiler, işletmeler, toplumdaki grup ve örgütler de olabilir. UÇÖ'nün belirlemelerine göre, günümüzde dünya üzerinde zorla ve zorunlu çalıştırmayı gerçekleştiren aktörler arasında kamu kurum ve görevlileri bulunmakla birlikte, aktörlerin önemli bir çoğunluğu kişiler, işletmeler veya toplumdaki grup ve örgütlerden oluşmaktadır. Devletler, zorla ve zorunlu çalıştırmayı yasadışı ilan etmiş ve suç saymış olmasına rağmen, cezaların yetersiz olması ve kamu otoritesindeki ile yönetimindeki zayıflıklar dolayısıyla suçların belirlenememesi, cezaların uygulanamaması gibi nedenlerle çok sayıda ülkede zorla ve zorunlu çalıştırma olguları var olmaya devam etmektedir (ILO, 2001: 13-14).

UÇÖ, zorla ve zorunlu çalışmanın yaygınlığını küresel ölçekte tahmin etmeyi amaçlayan son raporunda “zorla evlendirmeyi” (forced marriage), kölelik ve benzeri çalışma biçimiyle ilişkilendirmiştir. Zorla evlendirme, kişilerin yaşlarına bakılmaksızın, rızaları olmadan çeşitli zorlama yöntemleri kullanılarak evlendirildikleri durumları ifade eder. Zorla evlendirme ve “cariyelik” (servile marriage) gibi uygulamalar, kölelik ve köleliğe benzeri uygulamalar olarak yasaklanmıştır. Çocuk yaşta veya erken evlilikler, çoğu durumda zorla evlilik ile eş anlamı kullanılabilmektedir. Çünkü ülkelere göre değişiklik gösterebilen bir yaş sınırının özellikle 16 yaşın altındaki çocukların evlilikleri, zorla evlendirme olarak kabul edilmektedir (ILO, 2017d: 11). UÇÖ, dünyada 5 milyon 679 bini çocuk olmak üzere, toplam 15 milyon 400 bine aşkın kişinin zorla evlilik mağduru olduğunu tahmin etmektedir. Buna göre zorla evlilik yaşantısı sürdürenlerin yüzde 87'si kadın, yüzde 37'si ise çocuktur. Zorla evlendirilen çocukların yüzde 47'si, 15 yaşın altında evlendirilmiştir (ILO, 2017d: 33-35).

Çocukların zorla ve zorunlu çalışmasına neden olan ceza tehdidi, ceza ve zorlama gibi uygulamalar her zaman devlet, çocukla ilgisi olmayan kişiler, işletmeler veya suç örgütlerinden kaynaklanmaz. Kimi durumda ceza ve tehdidi, doğrudan veya dolaylı yollardan çocuğun anne-babası, aynı hanede yaşadığı diğer kişiler gibi en yakınlarından da kaynaklanabilir (Glind-Kooijmans, 2008: 157).

Silahlı Çatışmalara Zorla veya Zorunlu Katılım

Günümüzde silahlı çatışmalarda kullanılan silahlar küçük, hafif, taşınması ve kullanımı kolaydır. Bu tür silahların yaygınlaşması ile silahlı çatışmalarda çocukların artan biçimde yer arasında bir bağlantı bulunmaktadır (ILO, 2002: 33). Silahlı çatışmalarda yer alan çocukların sayısı çatışma halindeki ülkedeki çocuk nüfusunun

çok küçük bir oranını oluşturmaktadır. Ancak bu az sayıda çocuğun maruz kaldığı travma ve etkileri oldukça yüksek ve yoğun düzeydedir. Diğer yandan çocukların silahlı çatışmalarda kullanıldığı bölgelerin kontrolünü bütünüyle veya kısmen yitirmeleri nedeniyle hükümetlerin, çocukların silahlı çatışmalara katılımını ortadan kaldıracak ve önleyecek eylemleri gerçekleştirme kapasitesi azalmaktadır (ILO, 2002: 34).

Son yıllarda silahlı çatışmalara katılmak veya çatışmalarda farklı biçimlerde istismar etmek amacıyla çocukların evlerinden, okullardan ya da kamusal alanlardan zorla alınarak kaçırılması yönteminin yaygınlaştığından endişe edilmektedir (UNHRC, 2019: 4). Ayrıca çocukların silahlı gruplar tarafından kullanılması, yeni bir sorun olmamakla birlikte, yeni özellikler de taşıdığı belirtilmektedir. Farklı ülkelerden gelerek çatışma bölgelerinde silahlı gruplara ve çatışmalara katılan yabancıların varlığı, sadece yetişkin kadın ve erkeklerle sınırlı kalmamakta çocukları da içermektedir. Suriye’de yaşanan çatışmalara katılan yabancılar içinde yabancı çocukların da bulunduğu söylenmektedir. Çatışmalara katılan bu çocuklar, sadece öldürülme, sakat kalma, yaralanma, köleleştirme, cinsel istismar, sürekli korku ve psikolojik baskı gibi şiddet biçimlerine maruz kalmamakta, aynı zamanda başkalarının maruz kaldıkları yoğun şiddete tanıklık etmektedir. Şiddet, silahlı çatışmalara katılan çocukların fiziksel ve ruhsal sağlıkları ile refahı üzerinde ciddi ve kalıcı olumsuz etkilere neden olmaktadır (UNHRC, 2019: 6).

Ülke içinde ve ülkeler arasında çatışmalarda devlet veya devlet dışı silahlı gruplar tarafından, çocuklar asker olarak silâh altına alınmakla ve çatışmalarda doğrudan kullanılmakla birlikte, silahlı çatışma sürecinde yük taşıma, haberci, aşçı ve seks kölesi olarak hizmet etmek için zorlanmakta veya teşvik edilebilmektedir. Çatışmalarda yer alan çocukların yaşının 8’e kadar inebildiği, kız çocuklarının yalnızca seks kölesi olarak istismara uğramadıkları, aynı zamanda aktif olarak silahlı çatışmalarda yer aldıkları belirtilmektedir. 2002 yılında sadece Afrika ülkelerinde silahlı çatışmalarda farklı biçimlerde katılan 18 yaşının altındaki çocukların sayısının genel olarak 120 bin ile 300 bin arasında olduğu tahmin edilmiştir (ILO, 2002: 34). Bir başka çalışmada Birleşmiş Milletlerin, silahlı gruplarla veya silahlı kuvvetlerle ilişkili çocuk sayısının 250 binden fazla olduğunu tahmin ettiği belirtilmektedir (UNICEF, 2009: 21).

Benzer biçimde Suriye’de çok sayıda silahlı terör grubu tarafından silahlı çatışmalarda çocukların kullanıldığı belirtilmektedir. Suriye’de çocukların silahlı gruplara katılımı ve çatışmalarda kullanımı 2013-2018 yılları arasında BM tarafından izlenerek kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Buna göre bu dönemde 3 bin 377 çocuğun (3 bin 150’si erkek, 227’si kız) silahlı gruplara ve çatışmalara katıldıkları belirlenmiştir. Bu çocuklardan 2 bin 753’ünün silahlı ve üniformalı olarak, kimi durumda askeri bir eğitimden sonra çatışmalara katıldıkları söylenmektedir. Bu çocukların 1.026’sının silahlı güçlere veya silahlı gruplara katıldıklarında 15 yaşından küçük oldukları görülmüştür (UNSC, 2018: 4).

Çocukların Satışı ve Ticareti

Yirminci yüzyılın başından itibaren insan satışı ve ticaretini yasaklayan ve önleme amacı güden uluslararası ve ulusal hukuk kuralları oluşturulmuştur. Bu kurallara rağmen kadınların ve çocukların en çok etkilendiği insan satışı ve ticareti, ister gelişmemiş yoksul ülkelerde ister gelişmiş zengin ülkelerde olsun belirgin ve önemli bir sorun olarak kabul edilmektedir. Günümüzde insan satışı ve ticareti, tarihsel biçimleri yanında sürekli olarak yeni biçimler alan, değişken ve çok boyutlu, karmaşık uygulamalar olarak sürmektedir (Sanna, 2008: 124).

Birleşmiş Milletlerin protokolüne göre “çocuk satışı”, çocuğun kişi veya kişiler tarafından bir bedel veya değer karşılığında başka birine aktarılmasına ilişkin işlemler veya eylemler biçiminde tanımlanmıştır (UN, 2000a). İlgili protokolde “çocuk ticareti” ise genel olarak fuhuş veya cinsel sömürü, zorla çalıştırma, kölelik veya kölelik benzeri gibi uygulamalar yoluyla sömürülmesi amacıyla çocuğun ailesinden alınması, bir yere ulaştırılması, aktarılması, barındırılması veya teslim edilmesi eylemleri olarak ifade edilmiştir (UN, 2000b).

Çocuk ticareti, çocuğun tehdit edilmesi, kaçırılması, dolandırılması, aldatılması ya da çocuk üzerinde güç kullanılması veya diğer baskı yöntemlerinin uygulanması, çocuğun zayıflığının kötüye kullanılması, çocuk üzerinde kontrolü olan bir kimsenin rızasının almak amacıyla ödeme yapılması veya yardımda bulunulması gibi çeşitli yöntemleri içermektedir (UN, 2000b).

Çocuk ticareti, insan haklarını ihlal eden ve çocukları birçok yönden istismar eden bir uygulamadır. Çocuk ticareti sürecinde insan, bir metadır ve kâr elde etmek için birçok kez alınıp satılır. Zorla ve zorunlu çalıştırılanların yaklaşık olarak yüzde 20’si insan ticaretine konu olmakta ve ticarete konu olanların yüzde 43’ü ekonomik bakımdan cinsel sömürü amacıyla alınıp satılmaktadır. Dünyada insan ticaretine maruz kalanların yüzde 40 ile 50’sinin çocuk olduğu öngörülmektedir. Çocukların insan ticaretine itilmesi, büyük ölçüde onların ekonomik ve sosyal yönden zayıf olmaları, ailelerinin yaşadıkları ekonomik zorlukları aşmada çocuk ticaretini bir seçenek olarak görmeleri, hatta ailelerinin çocuk satıldıktan sonra çocuğun daha iyi koşullarda yaşayacağına ilişkin umutları gibi farklı nedenlerden kaynaklanmaktadır. Gerçekten de yapılan tespitlere göre çocuk ticaretine maruz kalan çocukların çok az bir kısmı satılmak amacıyla kaçırılmakta, büyük çoğunluğu, en azından bir ebeveyni tarafından çocuk ticaretine itilmekte ya da zorlanmaktadır (Glind-Kooijmans, 2008: 158).

Fuhuş, Pornografi ve Pornografik Gösteriler

ÇEEKBS’de derhal önlenmesi ve yasaklanması öngörülen çocuk emeginin en kötü biçimlerinden bir diğeri, “pornografi, pornografik gösteriler veya fuhuş için çocuğun kullanımı, satılması veya sunulması” olarak belirtilmiştir (ÇEEKBS md. 3/b). Birleşmiş Milletlerin protokolüne göre “çocuk fuhuşu”, nakit ödeme veya herhangi bir başka bedel karşılığında çocuğun cinsel faaliyetlerde kullanılması anlamına gelmektedir. Aynı protokol, “çocuk pornografisi”ni, çocuğun gerçek veya

canlandırma olarak belirgin cinsel etkinliklerde bulunur bir biçimde herhangi bir yolla sergilenmesi ya da özellikle cinsel amaçla çocuğun cinsel uzuvlarının gösterilmesi olarak tanımlamaktadır (UN, 2000a).

İnsan ve çocuk ticareti ile zorla ve zorunlu çalıştırma sorunlarına doğrudan bağlı olan çocukların ekonomik cinsel sömürüsü, dünya genelinde farklı yaygınlıkta olsa da tüm ülkelerde çeşitli biçimlerde bulunmaktadır (ILO, 2006: 41). Çocukların ekonomik cinsel sömürüsünü içeren bu en kötü çalışma biçimi hakkında ülkelerde ya hiç veri bulunmamakta ya da verilerin bulunduğu durumda ise veriler güvenilir ve ayrıntılı değildir. Verilerin olmaması veya yetersizliği nedeniyle hem ülke düzeyinde hem de dünya ölçeğinde bu sorunun ulaştığı gerçek boyutlar tam olarak bilinmemektedir. Yapılan tahmini hesaplamalara göre bazı ülkelerde ekonomik amaçla cinsel sömürüye maruz kalan çocuk sayısı yüz binlerle ifade edilmektedir. (ILO, 2002: 35). Ekonomik cinsel sömürüden etkilenen çocuk sayılarına ilişkin veriler tahmini niteliktedir. UÇÖ, 2002 yılında 1 milyon 800 bin çocuğun pornografisi, pornografik gösterim ve fuhuştan etkilendiği tahmininde bulunmuştur (IPEC, 2002: 26). Örgüt, 2006'da her yıl dünya üzerinde bir milyondan fazla çocuğun fuhuşa zorlandığını, çocuk pornografisinde kullanıldığını, cinsel amaçlarla satıldığını, bu amaçlarla çocuk ticaretine maruz kaldığını vurgulamıştır (ILO, 2006: 41-42). 2016 yılında yaptığı güncel tahminlerde UÇÖ, bir milyondan fazla çocuğun halen zorla ve zorunlu çalıştırma biçiminde cinsel sömürüye uğradığını ve gerçek rakamın aslında tahmin edilenden çok daha yüksek olduğunu belirtmiştir (ILO, 2017e: 40). Bu verilerden geçen yıllar içinde fuhuş ve pornografide çocuğun ekonomik sömürüsünün önüne geçilmede ciddi bir gelişme olmadığı anlaşılmaktadır.

İnsanların ekonomik cinsel sömürüsü, UÇÖ'nün çalışma hakları bağlamında ilgilendiği görece yeni bir konudur. Özellikle 1990'ların başından itibaren Örgütün denetim organları, 1930 tarihli 29 sayılı Zorla ve Zorunlu Çalıştırma Sözleşmesi çerçevesinde ekonomik cinsel sömürünün zora dayalı ve kişinin isteği dışında gerçekleşen nitelikleri olduğunu kabul ederek, bu sömürüyü zorla ve zorunlu çalıştırma konusu bağlamında sistematik olarak ele almaya başlamıştır. Bu yaklaşım doğrultusunda UÇK tarafından kabul edilen ÇEEKBS ile ekonomik cinsel sömürü konusu, ilk defa açık bir biçimde çalışma standartları kapsamında bir sorun olarak tanımlanmıştır (Kooijmans, 2008: 129).

Ekonomik ve ticari amaçlarla çocukların cinsel sömürü koşulları altında çalışması ya da çalıştırılması, çocukların zayıflıklarının ve korumasızlıklarının, güçlü olan yetişkinler tarafından nasıl sömürüye açık hale getirildiğini gösteren insanlık dışı bir olgudur. Dünya genelinde çocuklar, ebeveynleri veya yakınları tarafından uyuşturucuya alıştırılma, satıcılar tarafından rehin olarak alıkonma, istismar edilme ve başkalarına satılma gibi nedenlerle fuhuş yapmak ya da pornografi ile ilgili etkinliklere katılmak zorunda kalmaktadır. Çocuklar, kendileri üzerinde gücü olan yetişkinlerce veya yakınlarınca bu etkinliklere katılmaya ikna edilebilmekte veya katılmaları için çeşitli tehdit etme ve cezalandırma yöntemleri kullanılarak zorlanabilmektedir (ILO, 2002: 35).

Çocukların ekonomik cinsel sömürüsü, çok ağır insani sonuçlar doğuran bir sorun olarak belirmektedir. Çocuk, bu sömürü koşullarında fiziksel olduğu kadar hem duygusal hem de ruhsal ve ahlaki yönden büyük zararlar görmekte, gelişimleri tahrip olmaktadır. Cinsel ilişki aracılığıyla bulaşan hastalıklar, istenmeyen gebelikler ve kürtaj, fiziksel şiddet ve müşterilerin çeşitli biçimlerde istismarı, benlik saygısının kaybı, ruhsal ve fiziksel hastalıklar, kısırlık, çeşitli davranış sorunları, madde bağımlılığı veya ölüm, ticari amaçlarla cinsel sömürü altındaki çocukların en çok karşılaştıkları olumsuz sonuçlar arasında sayılmaktadır (ILO, 2002: 35).

Çocuğun pornografi, pornografik gösterim veya fuhuş yoluyla cinsel sömürüsü daha çok zorla ve zorunlu çalışma, çocuk ticareti gibi kölelik benzeri çalışma biçimleri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Gerçekten de çocuğun cinsel sömürüsünün her zaman çocuğun iradesi ve rızası dışında zorlandığı bir durum olarak ele alınması gerekmektedir. Çünkü çocukların ekonomik cinsel sömürüye boyun eğmesi, onların ekonomik, sosyal ve fiziksel gibi zayıflıkları ve güçsüzlükleri yanında savunmasızlıklarından kaynaklanmaktadır (Kooijmans, 2008: 133-134).

Gayrimeşru Etkinlikler

ÇEEKBS aynı zamanda “gayrimeşru etkinlikler” (illicit activities) adı verilen alanlarda çocuk emeginin derhal önlenmesini ve yasaklanmasını da düzenlemektedir. Bu kapsamda ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen, özellikle de uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti için gayrimeşru etkinliklerde çocuğun kullanılması, tedarik edilmesi veya sunumu, çocuk emeginin en kötü biçimlerinden biri olarak tanımlanmaktadır (ÇEEKBS md. 3/c). İlgili uluslararası anlaşmalardan kast edilen uyuşturucu ve diğer maddelere ilişkin olanlardır (bu anlaşmaların neler olduğu hakkında ayrıntı ve referansları için bkz.: Noguchi, 2008:156).

Sözleşmede “yasadışı” (illegal) kavramı yerine “gayrimeşru” (illicit) kavramının kullanımı tercih edilmiştir. Çünkü yasadışı kavramının kullanılması durumunda etkinliklerin kapsamının kimi durumda çok fazla daraltılmasına kimi durumda çok fazla genişletilmesine yol açarak belirsizliğin yaşanacağı düşünülmüştür. Gerçekten de bir ülke, ulusal hukukunda bazı uyuşturucuları yasadışı olarak tanımlamayabilir. Diğer bir durumda çocuğun aslında sözleşmeyi ilgilendirmeyen, ancak ulusal yasayı ihlal eden bir etkinliği de yasadışı etkinlik olarak nitelenebilecektir. Bu ve benzeri nedenlerle daha çok evrensel ahlaki/etik bir anlamı çağrıştıran ve içeriği olan “gayrimeşru” (illicit) kavramının kullanımı yoluna başvurulmuştur (Bu konuda ayrıntı ve Örgüt içindeki görüşler ve referanslar hakkında bkz.: Noguchi, 2008:152-153).

Tarihsel olarak ihmal edilen ve küresel düzeyde çözümünde çok az gelişme gösterilen sorunlardan birisi gayrimeşru etkinliklerde gerçekleşen çocuk emegidir. UÇÖ, dünya üzerinde 600 bin çocuğun gayrimeşru etkinliklerde çalıştırıldığını hesaplamaktadır. Çocuk emeginin bu en kötü biçiminin gelişmiş ülkelerde de belirgin olduğu ifade edilmektedir (ILO, 2010: 50). Gerçekten de Kolombiya ve Kamboçya gibi ülkelerde olduğu gibi Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya

Federasyonu gibi ülkelerde de uyuşturucu ticaretinde çocuk emeği ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tür etkinliklerde çok küçük yaşlardaki çocukların dahi çalıştırıldığı belirtilmektedir (ILO, 2002: 36).

Gayrimeşru etkinliklerin kapsamı konusunda bir belirsizlikten söz etmek olanaklıdır. Bunun birçok nedeni vardır. Her şeyden önce çocuk emeğinin en kötü biçimleri birbiriyle iç içe girmiş karmaşık bir yapı göstermektedir. Gayrimeşru etkinliklerin önemli bir kısmı zorla ve zorunlu çalışma ve fuhuş gibi çalışma biçimleri ile bir araya gelebilmektedir. UÇÖ'nün sözleşme kapsamındaki gayrimeşru etkinliklerin uyuşturucu ticareti ile sınırlı olmadığı yönünde bir kabulünün olduğuna ilişkin açık işaretler vardır. Gerçekten de Örgüt, ÇEEKBS ile bağlantılı çıkarılan yol gösterici nitelik taşıyan 190 sayılı Tavsiye kararında “ateşli silahların veya diğer silahların yasadışı taşınması veya kullanılmasını içeren faaliyetleri” de gayrimeşru çalışma biçimi olarak belirtmektedir (ILO, 1999b).

Ayrıca çocukların, dilencilik, hırsızlık, çalınan mal ticareti gibi etkinliklere katılmaları veya katılmaya zorlanmaları, çocuk emeğinin en kötü biçimleri kapsamında değerlendirildiği görülmektedir. Belirtilen bu etkinliklerin önemli bir kısmının, örgütlü nitelik taşıdığı da ifade edilmektedir. Bu tür etkilere katılmaları için çocuklara, diğer çocuklar, yetişkinler ya da çeteler tarafından tehdit yöneltilmekte ve şiddet uygulanabilmektedir. Kimi durumda çocuklar, toplumsal bakımdan kabul görmek, sosyal ilişkilerden dışlanmamak için çetelere ve çete bağlantılı suçlara karışmaktadır. Çoğu durumda çocuklar, yaşamlarını sürdürmek ve ailelerinin geçimini sağlamak için başkaca bir seçenekleri olmadığına bu tür gayrimeşru etkinliklere yönelmek zorunda kalmaktadır. Gayrimeşru etkinliklere çeşitli biçimlerde katılan bu çocukların maruz kaldıkları yaşam koşulları ve şiddet, çocukların sağlıkları üzerinde kalıcı hasarlar oluşturduğu, ruhsal, zihinsel ve fiziksel gelişimlerine önemli derecede zarar verdiği belirtilmektedir (IPEC, 2019).

Çocukların uyuşturucu üretimi ve ticareti gibi gayrimeşru etkinliklerde yer almaları hakkında çok az bilgi vardır (ILO, 2002: 36). Bu doğrultuda çocukların gayrimeşru etkinliklerde çalışmasının gündeme alınması ve önlenmesi için bu soruna ilişkin uygun verilerin toplanması temel gereklerden birisi olarak kabul edilmektedir (ILO, 2010: 50).

Çocuğun gayrimeşru etkinliklerinin birçoğu, ekonomik nitelikli istatistiklerin kapsamını belirleyen sınırlar içinde yer almamaktadır. Diğer bir deyişle üretim sınırları kapsamında kabul edilmemektedir. Bu nedenle UÇİK, 2018 kararında, ülkelerin çocuk emeğinin en kötü biçimleri bağlamında dilencilik ve hırsızlık gibi Ulusal Hesaplar Sistemi üretim sınırları ve genel üretim sınırları dışında kalan çocuklar tarafından yapılan gayrimeşru veya yasadışı nitelikteki etkinliklere ilişkin veri toplayabilecekleri yönünde bir öneride de bulunmuştur (ILSC, 2018: 5).

UÇÖ, 2010 yılında yayınladığı küresel raporunda çocukların çalıştırıldığı gayrimeşru etkinlikleri (i) uyuşturucu ticareti, (ii) organize dilencilik ve (iii) organize suç olarak üç gruba ayırmaktadır. UÇÖ, pek çok üye devlette çocuk emeğinin bu biçiminin politik olarak hassas bir konu olarak görüldüğünü, ancak 182 sayılı

Sözleşme'nin tam olarak uygulanmasını zorunlu kılan eylemlerin yaşama geçirilmesinin gerektiğini belirtmektedir (ILO, 2010: 59). Çocukların gayrimeşru etkinliklerde kullanılması, yalnızca bir suç olarak ceza hukuku konusu olarak görülmemeli, aynı zamanda farklı alanlarda çeşitli yaklaşımlarla ele alınması gerektiği önerilmektedir. Sorunun, sadece gayrimeşru etkinliklerde çocukları kullanan ve sömüren suçlulara karşı kolluk kuvvetlerinin güçlendirilmesiyle ya da sömürüye uğrayan bu çocukların cezalandırılmasıyla çözülemeyeceği ifade edilmektedir (Noguchi, 2008: 174-175)

Tehlikeli Çalışma (Tehlikeli Çocuk Emeği)

Çocuk emeğinin sonuncu en kötü biçiminin “tehlikeli çocuk emeği” (hazardous child labour) olduğu belirtilmektedir (ayrıntı için bkz: Beqiraj, 2008: 177-199). Sözleşmede çocuk emeğinin bu türü, doğası gereği veya çalışmanın yapıldığı koşullar nedeniyle çocukların sağlıkları, güvenlikleri veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan çalışma olarak tanımlanmıştır (ÇEEKBS md. 3/d). Bu çalışma biçimi, öğretide ve 190 sayılı Tavsiye kararında “tehlikeli çalışma” (hazardous work) olarak adlandırılmaktadır (ILO, 1999b).

UÇÖ'ye göre tehlikeli çocuk emeği, çocuk emeğinin en kötü biçimleri arasında en yaygın olanıdır. Dünya üzerinde tehlikeli çalışma koşullarında çalışan çocuk sayısının 73 milyon dolayında olduğu tahmin edilmektedir (ILO, 2018a: x; ILO: 2018b). Tehlikeli çocuk emeği, çocuğun ölmesine, yaralanmasına, hastalanmasına veya engelli kalmasına neden olabilecek çalışma koşullarında ve ortamında gerçekleşir. Diğer yandan tehlikeli çocuk emeği, olumsuz sağlık etkilerini, sadece çocuğun fiziksel sağlığı üzerinde göstermez. Aynı zamanda tehlikeli çocuk emeği, çocuğun ruhsal sağlığına ve sosyal gelişimine zarar verir. Tehlikeli çalışmanın olumsuz sağlık sonuçları, kimi durumda çocuk üzerinde hemen gözlenebileceği gibi kimi durumda çocuk yetişkin olana kadar ortaya çıkmayabilir veya görünmeyebilir. Örgüt, tehlikeli çocuk emeğinin yalnızca gelişmemiş ülkelere özgü olmadığını aynı zamanda gelişmekte olan ya da gelişmiş ülkelerde de görülebildiğini belirtmektedir. UÇÖ, her yıl yaklaşık 22 bin çocuğun işyerinde öldüğünü öngörmektedir. Ancak UÇÖ, işlerinden dolayı yaralanan, hastalanan ya da engelli kalan çocukların sayısını bilemediği gibi herhangi bir tahmin de bulunamamaktadır (ILO, 2011: 7, 17, 23).

Gelişmiş ülkelerden elde edilen veriler, çocuk çalışanların yetişkin çalışanlara göre işle ilgili yaralanma ve ölüm oranlarının daha yüksek olduğu yönündedir (IPEC, 2011: xiii). Yaşamlarının başlangıcında henüz gelişme aşamasında buldukları için çocuklar, yetişkinlere göre işyerindeki ve çalışma koşullarındaki tehlikelere daha açık ve bu tehlikeler karşısında daha savunmasızdır. Çocuklar bakımından tehlikeli işlerin sonuçları, yetişkinlere göre daha fazla yıkıcı ve kalıcıdır. Bu nedenle çocukların çalışmada sağlık ve güvenlik sorunlarını ele alırken yetişkin çalışanları esas alan risk ve tehlike kavramlarının, yaklaşımlarının ötesine geçmek gerekmektedir. Çalışmanın içerdiği risk ve tehlikeler, çocuğun gelişimine ilişkin

unsurlar temelinde değerlendirilmeli, değerlendirme sürecinde risk ve tehlikelerin çocukların fiziksel, bilişsel, duygusal ve davranışsal gelişimleri üzerindeki olumsuz etkilerinin esas alınması gerekmektedir (ILO, 2011: 23-25).

ÇEEKBS, tehlikeli çalışma niteliği taşıyan çocuk emeğinin derhal önlenmesini ve yasaklanmasını emretmektedir. Aynı zamanda sözleşme, devlete ilgili işveren ve çalışan örgütlerine danışarak tehlikeli çalışma biçimlerinin ayrıntılarının belirlenmesi, listesinin hazırlanması ve hazırlanan listenin düzenli olarak incelenmesi ve güncellenmesi görevlerini yüklemektedir (ÇEEKBS md. 4) (ayrıntı için bkz: Beqiraj, 2008).

Ayrıca UÇÖ'nün ÇEEKBS'yi desteklemesi ve uygulamada yol gösterici olması amacıyla kabul edilen 190 sayılı bir tavsiye kararı da bulunmaktadır. Bağlayıcılığı olmayan bu soft (yumuşak) hukuk kaynağının 3. maddesinde tehlikeli çalışma biçimleri belirlenirken dikkat edilmesi gereken işler sıralanmıştır. Bunlar çocukların (i) fiziksel, psikolojik veya cinsel istismara maruz kaldıkları, (ii) yer altında, su altında, tehlikeli yükseklikte veya kısıtlı alanlarda, (iii) tehlikeli makine, ekipman ve aletlerle veya ağır yüklerin elle kaldırılması veya taşınmasını gerektiren işlerde, (iv) çocukları tehlikeli maddelere veya işlemlere ya da sağlıklarına zarar verecek düzeyde sıcaklığa, gürültüye veya titreşime maruz bırakabilecek sağlıklı bir ortamda çalışmaları olarak belirtilmiştir. Ayrıca (v) çocuğun uzun saatler süresince veya gece boyunca çalışması gibi zor koşullar altında yapılan ya da işverenin mülkünde makul olmayan bir biçimde kısıtlandığı çalışmalarda bu kapsamdadır (ILO, 1999b).

Tehlikeli çocuk emeğinin en yaygın görüldüğü statü, ücret veya yevmiye karşılığında başkasının işinde çalışma değildir. UÇÖ'ye göre tehlikeli işlerde çalışan çocukların üçte ikisi, ücretsiz aile çalışanı statüsündedir. Tehlikeli işlerde çalışan çocukların sadece yüzde 28'si ücretli olarak çalışmaktadır. Bu tür işlerde kendi hesabına çalışan çocukların oranı ise yüzde 7'dir (IPEC, 2011: 9).

Bu nedenle çocuğun sadece ailesinin dışında kendi başına veya bir işverenin emrinde onun işyerinde çalıştığı durumlar tehlikeli olarak ele alınmamalıdır. Aynı zamanda çocukların büyük oranda aileleri yanında ailesinin işlerinde çalışırken de tehlikeli işler yaptıkları gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer bir deyişle çocuk ailesi dışında işyerlerinde veya sokakta çalışırken güvende olmadığı gibi ailesinin yanındayken de sağlıklı ve güvensiz ortamda tehlikelere açık bir biçimde çalışmaktadır. Bu nedenle ücretsiz aile çalışanı statüsünde olan çocuklar güvende kabul edilmemeli, bunların çalışma koşullarına da en kötü çocuk emeği biçimleri çerçevesinde özel önem verilmelidir.

Türkiye'de Çocuk Emeginin En Kötü Biçimleri

Türkiye'de çocuk emeği ve en kötü biçimlerinin ortaya çıkması ve yaygınlaşması için uygun koşullar bulunmaktadır. Kapitalizmin gelişimine bağlı ekonomik yapıdaki dönüşüm, süre gelen içgöç ile her geçen gün daha kalıcı hale gelen ve artan

düzeyi ile uluslararası göç hareketleri, Türkiye’de çocuk emeğinin varlığını güçlendirmektedir. Türkiye’nin içinde bulunduğu bölgede, çok sayıda ülkeyi etkileyen ekonomik ve politik istikrarsızlıklar sonucunda beliren ülkeler arası ve ülke içi çatışmalar, terör örgütlerinin eylemleri, en olumsuz etkilerini, çocuklar üzerinde göstermektedir. Diğer yandan yaşanan ekonomik krizler, ailelerin geçim olanaklarının tahrip etmesi, kamu hizmetlerinin yeterince gelişmemiş olması ve çocukların kamu hizmetlerine erişmekte engellerle karşılaşması ve yüksek düzeylerdeki çocuk yoksulluğu, çocuk emeğinin yapısal hale gelmesinde etkili olmaktadır. Ayrıca devlet, çocukların ekonomik olarak istismarın önüne geçmek ve çocuk emeğini önlemek için çok sayıda hukuk kuralı yürürlüğe koymasına ve kamu yönetimine görevler yüklemesine rağmen, bu kuralların uygulanmasındaki yetersizlikler ve kamu yönetiminin işlevsizliği amaçlara ulaşılmasını engellemektedir. Çocuklar, Türkiye’de önemli bir nüfus grubunu oluşturmaları yanında ekonomik ve sosyal sorunlar karşısında en çok etkilenen gruptur. Ülkemizde çocuk nüfus büyüklüğü, 23 milyona ulaşmıştır. Toplam nüfus içinde çocukların oranı, yüzde 28 ile diğer birçok ülkeye göre yüksektir (TÜİK, 2018). EUROSTAT verileri, yoksulluk veya sosyal dışlanma riski altındaki çocuk oranının yüzde 48’in üzerinde olduğunu göstermektedir. Medyan gelirin yüzde 50’si esas alındığında yüzde 23 olan çocuk yoksulluk oranı, medyan gelirin yüzde 60’ı esas alındığında yüzde 33’e çıkmaktadır (EUROSTAT, 2019).

Diğer yandan Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuk Acil Yardım Fonu, Türkiye’nin, dünyadaki en yüksek kayıtlı mülteci nüfusunu barındıran ülke olduğunu belirtmektedir. Rapordan 4 milyon kişiye yaklaşan bu nüfusun neredeyse 1 milyon 700 bininin 18 yaşın altında olduğu ifade edilmektedir. Bu çocukların önemli bir kısmı Suriye’den gelmiş olmakla birlikte, Afganistan, Irak ve İran gibi ülkelerden gelenler de bulunmaktadır (UNICEF, 2019: 1-2).

Türkiye’de çocuk emeğinin en kötü biçimlerine ilişkin oluşturulan ve uygulanan devlet politikaları, gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar ve sosyal taraflar ile sivil toplum etkinlikleri, çocuğun ücret veya yevmiye karşılığında işverene bağlı çalışması anlamına gelen tarımdaki mevsimlik ve küçük-orta boy işyerlerindeki çocuk işçiliği ile çocuğun sokakta çalışmasına odaklanmaktadır. Gerçekten 2017 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) tarafından hazırlanan Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programında *“Türkiye’deki çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri olarak “Sokakta Çalışma”, “Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Ağır ve Tehlikeli İşlerde Çalışma” ve “Aile İşleri Dışında, Ücret Karşılığı Geçiçi ve Geçiçi Tarım İşlerinde Çalışma” belirlenmiştir*” demektedir (ÇSGB, 2017: 11). Bunlar Türkiye’de bilimsel çalışmalara yaygın olarak konu edilen, toplumsal alanda bilinen ve öteden beri sosyal politikanın konusu olan çocuk emeği sorunlarıdır.

Türkiye’de çeşitli nedenlerle çocuk emeğinin en kötü biçimlerinin bir kısmı ihmal edilmekte veya varlığı yok sayılmaktadır. Ülkemizde tarımda veya KOBİ’lerde işçi olarak çalışan çocuklar yanında, tehlikeli ve kötü işleri yapan çok sayıda ücretsiz aile çalışanı ve kendi hesabına çalışan, diğerlerine göre az sayıda da

olsa, zorla ve zorunlu çalıştırılan, gayrimeşru etkinliklerde, fuhuşa zorlanan, silahlı çatışmalarda yer alan çocuk da bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye’de çalışan çocukların yarıya yakın bir kısmı, aile işlerinde ücretsiz çalışırken, aile işlerini en kötü çocuk emeği biçimleri dışında tutmak, 182 sayılı sözleşmeye uygun değildir. Çocuklar aile işlerini yaparken de, çocuk emeginin en kötü biçimleri kapsamına giren etkinlik ve koşullar altında çalışabilmektedir.

Diğer yandan Türkiye’de çocuğun tehlikeli çalışması dışındaki çocuk emeginin diğer en kötü biçimleri, kolluk güçlerini ilgilendiren bir sorun olarak ele alınmaktadır. Gerçekten Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programında tehlikeli olduğu için en kötü çocuk emeği biçimi olarak kabul edilen sokakta çalışma ve mevsimlik tarım işlerinde çalıştırılan çocuklar için çok sayıda kamu kurumuna çok farklı görevler tanımlanmıştır. Ancak bunların dışındaki çocuk emeginin en kötü biçimleri konusunda yalnızca İçişleri Bakanlığı ve bakanlığa bağlı kolluk güçleri yetkili görülmüş ve sorumlulukları tanımlanmıştır (ÇSGB, 2017).

Programda “*İçişleri Bakanlığı, kendisine bağlı kurumlar vasıtasıyla çocuk işçiliği ve özellikle de 182 sayılı ILO Sözleşmesi’nde belirtilen çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden sayılan çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalar, çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburi çalıştırılmaları gibi kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimleri, çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılması, bunlar için tedariki ya da sunumu, çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılması, bunlar için tedariki ya da sunumu alanlarında müdahale yetkisine sahip olan bakanlıktır*” denmiştir (ÇSGB, 2017: 44).

182 sayılı Sözleşme, çocuk emeginin bu tür en kötü biçimlerini sadece bir suç konusu ve kolluk gücü görevi olarak ele almaz. Sorun, çocukları cezalandırması yoluyla veya sadece çocukları ekonomik olarak istismar eden suçlulara karşı kolluk kuvvetlerinin güçlendirilmesiyle çözülemez. Bu nedenle, çocuk emeginin en kötü biçimleri, yalnızca ceza ve çocuk adaleti konusu olarak görülmemeli, aynı zamanda farklı yaklaşımları esas alan politika ve düzenlemeleri gerektirmektedir (Noguchi, 2008:174-175).

Devletin görevlerinden biri, çocuk emeginin en kötü biçimlerini yasaklaması ve çocuğa bu işlere yöneltenleri ve ekonomik olarak istismar edenlere yaptırım uygulamasıdır. Bu görevler doğası gereği, büyük ölçüde İçişleri Bakanlığı ile kolluk güçlerinin ve ceza yargısının alanına girmektedir. Ancak devletin görevleri bununla sınırlı değildir, başta ekonomik, sosyal, sağlık, barınma, rehabilitasyon ve eğitim gibi başkaca görevleri de bulunmaktadır. Her şeyden önce devlet, çocuğu en kötü biçimlerde çalışmaya yönelten veya zorunlu kılan etmenleri ve koşulları ortadan kaldırmalıdır. Bu çok boyutlu görev, İçişleri Bakanlığı ile kolluk güçlerini aşmaktadır.

Ayrıca çocuk emeginin en kötü biçimleri altında istismara uğrayan çocuk, kolluk güçleri tarafından belirlendikten sonra, bu çocuğun istismardan o an için

kurtarılması ve sorumlularının cezalandırılması yetmemektedir. Çünkü bundan sonra çocuğun rehabilitasyonu, en kötü çocuk emeğinden yeniden mağdur olmaması ve toplumsal entegrasyonu için gereken görevler devlet tarafından yerine getirilmelidir (ÇEEKBS md. 7). Bu nedenle çocuğun kölelik ve benzeri koşullarda çalıştırılması, fuhuş ve pornografi gibi ekonomik cinsel sömürüye uğraması, gayrimeşru ekinkilerde bulunması gibi sorunlar, kolluk güçleri ve ceza yargısı yanında devletin çok sayıda kurumunun bütünsellik içinde çeşitli görevler yerine getirmesini gerektirmektedir. Bu gerçeğe karşılık, ulusal programda “fahişelik”, “uyuşturucu”, “kölelik” veya “pornografi” ifadeleri sadece birer kere, o da İçişleri Bakanlığı kısmında kullanılmıştır (ÇSGB, 2017: 44). Programda en kötü biçimlerdeki çocuk emeğine ilişkin vurgular, sokakta çeşitli metaları satan çocuklar ile tarımda mevsimlik işçi olarak çalışan çocuklara yapılmıştır.

Çocuk emeğinin en kötü biçimlerinin belirli türleri, özellikleri gereği, bir ülkede on binlerce veya yüz binlerce çocuğu ilgilendirmeyebilir. Birçok ülkede silahlı çatışma, fuhuş, pornografi, kölelik ve benzeri gibi kimi en kötü çalışma biçimleri, yüzler veya binler ile ifade edilen az sayıda çocuğu içerebilmektedir. Ancak bu çocukların sayısının az olması, o çalışma biçimimin önemli bir sorun olmadığı anlamına gelmez. Çünkü çocuk emeğinin en kötü biçimlerinin sorun olması ve önem taşıması için mutlaka çok geniş çocuk kesimlerini kapsamaması gerekmez. Toplumlar, bu tür insanlık onuruna aykırı, hiçbir koşul altında kabul edilemeyecek koşullar altında yaşayan ve çalışan çocuklara, sayıları az olduğu gerekçesiyle kayıtsız kalmaz.

Öncelikli olarak belirtmek gerekirse, çocuğun içine düşürüldüğü bu koşullardan kendi girişim ve olanakları ile kurtulması olanaklı olmadığı gibi, bu koşulların gelişimi üzerinde neden olduğu hasarları da kendi çabası ile gideremez. Çocuğun bu sorunların ve koşulların üstesinden gelebilmesi, olumsuz sonuçları giderebilmesi ve topluma uyum sağlayabilmesi için devletin ya da kamunun müdahale ve desteğine ihtiyacı vardır. Aynı zamanda belirli türlerdeki çocuk emeğinin en kötü biçimlerinden etkilenen çocuk sayısı az olsa dahi, bu çalışma biçimlerinin varlığı, toplum üzerinde hem kısa hem de uzun dönemde önemli toplumsal hasarlara yol açacaktır. Bu görece az sayıda çocuğun içinde buldukları insanlık dışı koşullardan kurtulabilmeleri için toplumun farkındalığına, devlet ve kamu tarafından önlemler alınmasına, alınan önlemlerin uygulanarak gerçekleştirilmesine gereksinim vardır.

Bilinmeyen ve İhmal Edilen Sorun Alanları

Çok sayıda ülkede olduğu gibi Türkiye’de de çocuk emeğinin en kötü biçimlerin hangi alanlarda bulunduğu ve ne kadar çocuğu kapsadığına ilişkin verilere ulaşmak güçtür. Adalet Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı gibi kimi Kamu kurumlarının topladığı ve yayınladığı bazı istatistiksel veriler, çocuk emeğinin en kötü biçimlerine ilişkin dolaylı olarak kısmen çok genel bir çerçeve sunabilmektedir. Aslında kamu istatistik verileri bir bütün olarak ele

alınarak, belirli yıllarda çocuk emeginin en kötü biçimleri temelinde yapılacak bir sınıflandırılmayla işlenebilir ve duyurulabilir. Bu yolla elde edilecek veriler dahi, çocuk emeginin en kötü biçimlerini tam olarak yansıtamayacaktır, sadece kamu kurumlarına yansıyan olguları belirleyecektir.

Adalet istatistikleri, kaynağında işlenirse en azından yargıya yansıyan çocuk emeginin en kötü biçimleri ve niceliksel düzeyi hakkında önemli bilgiler sunabilir. Ancak yayınlanmakta olduğu biçimiyle adalet istatistiklerinden çocuk emeginin en kötü biçimleri hakkında yeterli ve uygun nitelikte bilgi edinmek mümkün görünmemektedir. Bu istatistiklerden 12-17 yaş aralığında fuhuş yaptırmaktan ve fuhuşa teşvik etmekten yargılanan ve ceza alan suça sürüklenmiş çocuklar hakkında olduğu gibi çok sınırlı düzeyde bilgilere ulaşabilmek olanaklıdır (Adalet Bakanlığı, 2017). Adalet istatistikleri, en kötü emek biçimleri bağlamında suça sürüklenen çocuklar hakkında çok sınırlı ve yetersiz bilgi içerirken, suçun mağduru olan çocuk hakkında hiçbir veri içermemektedir.

Türkiye’de diğer birçok ülkede olduğu gibi çocuk emeginin en kötü biçimlerinden olan zorla ve zorunlu çalıştırılan, fuhuşa sürüklenen, gayrimeşru etkinliklerde çalıştırılan çocuklar hakkında doğrudan veri bulmak olanaklı değildir. Ancak Emniyet Genel Müdürlüğü ile Jandarma Genel Komutanlığı tarafından tutulan resmi kayıtlardan sağlanarak hazırlanan ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından her yıl yayınlanan “Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuklar” verisi sınırlı da olsa dolaylı bir fikir verebilmektedir.

Bu verilere göre 2008 yılında toplam 132 bin 592 çocuk suç mağduru ya da suça sürüklendiği için güvenlik merkezine getirilmişken, 2017 yılında bu sayı 335 bin 242’ye ulaşmıştır. Güvenlik merkezine getirilen çocukların cinsiyete göre dağılımlarına bakıldığında kız çocuk sayısının erkek çocuklara göre az olduğu, ancak kız çocuklarının sayısındaki artışın erkeklere oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle 2008 yılında güvenlik merkezine getirilen çocukların yüzde 25’i kız çocuğu iken bu oran 2017 yılına gelindiğinde yüzde 34’e çıkmıştır (TÜİK, 2019). Bu doğrultuda Türkiye’de belirli risk gruplarında yer alan çocukların güvenli yaşam koşullarından oldukça uzak olduğunu söylemek olanaklıdır. Çocuğun çeşitli biçimlerde istismar edildiği bu güvensiz koşullar, aynı zamanda ekonomik olarak istismar edildikleri en kötü çalışma biçimlerinin varlığına da dolaylı olarak işaret etmektedir.

ÇEEKBS’ye göre gayrimeşru etkinliklerde bulunma anlamına gelen uyuşturucu kullanmak, alıp ve satmak suçu isnat edilerek güvenlik merkezine getirilen çocuk sayısı 2008 yılında bin 758 iken 2017 yılında bu sayı 5 bin 958’e çıkmıştır. 2008 yılında 71, 2009 yılında ise 94 kız çocuğu uyuşturucu ticareti ile ilgili suç isnat edilerek güvenlik merkezine getirilmişken, 2017 yılında bu sayı 10 kat artarak 777’e ulaşmıştır. Erkek çocukların sayısı ise aynı dönem içinde 3,3 kat artmıştır (TÜİK, 2019). Benzer artış eğilimi, mahkemelerde yargılanıp mahkum olan çocuk sayılarında da görülmektedir. 2009 yılında sadece 42 kız çocuğu uyuşturucu ticaretinden mahkum olurken, 2017 yılında mahkum olan kız

çocuklarının sayısı 144'e çıkmıştır. Uyuşturucu ticaretinden mahkum olan toplam çocuk sayısı ise 2009'da bin 116 iken 2017'de artarak 2 bin 34' e çıkmıştır (Adalet Bakanlığı, 2009: 126; Adalet Bakanlığı, 2017: 126).

Diğer yandan bu verilere temkinli bir biçimde yaklaşmak gerekmektedir. Örneğin sokakta çalışma veya yaşama gibi nedenlerle güvenlik merkezine getirilen çocuk sayısı oldukça azdır ve yıllar içinde düşmektedir. En son 2017 yılında sadece 710 çocuk sokakta çalıştığı, 10 çocuk ise sokakta yaşadığı için güvenlik merkezine getirilmiştir (TÜİK, 2019a). Bu veri sokakta yaşama ve çalışma sorunun çözüldüğü anlamından çok, kolluk güçlerinin ve ilgili kamu kurumlarının konuya ilgilerini yitirdiklerini anlamına gelebilir.

Türkiye, çocukların *silahaltına alınması, silahlı çatışmalarda kullanılması* veya silahlı çatışmaya destek veren hizmetlerde çalıştırılmaları bakımından riskli bir ortamda bulunmaktadır. Türkiye'de ve bölgedeki diğer ülkelerde faaliyet gösteren birçok terör örgütü, çok sayıda çocuğu, doğrudan veya dolaylı yollardan silahlı çatışmalarda kullanmaktadır. Aynı zamanda silahlı çatışmaların ve iç savaşların yaşandığı ülkeler ile Türkiye arasında yaşanan göçler ve sınırlardaki insan hareketleri, başka ülkelerde silahlı çatışmalara ve gruplara katılmış veya katılmaya gönderilen çocukları, Türkiye'nin de sorunu haline getirmektedir.

Diğer çocuk emeginin en kötü biçimlerinde olduğu gibi *çocuk satışı ve ticaretinin* Türkiye'deki boyutları da tam bilinmemektedir. Hükümet, UÇÖ'ye 2010 yılında 50 ile 90 arasında çocuk ticareti mağduru olduğuna dair bir bilgi vermiştir (CEACR, 2018). 2005-2017 yılları arasında Göç İdaresinin belirlediği göçmen çocuk ticareti mağdurlarının sayısı 241 kişidir. 2017 yılında ticarete konu olan 98 çocuk ile son 13 yılın en yüksek sayısına ulaşılmıştır (Coşkun, 2018: 58). Göçmen insan ticaretinin her geçen yıl daha fazla sayıda genç ve çocuğu mağdur etme eğiliminde olduğu belirtilmektedir. 2017 yılında Türkiye'de insan ticaretinden mağdur olduğu belirlenen 303 göçmenden 222'si 25 yaşın altındaki gençlerden oluştuğu ifade edilmiştir (<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/insan-tacirlerinin-hedefinde-gencler-var/1222409>). Ancak bu verilerin yansıttığı mağdurlar, uluslararası göçmenlerdir. Dolayısıyla ülke yurttaşı olan çocukların, çocuk ticaretinden mağdur olup olmadığı, olduysa sayılarının ne olduğuna ilişkin bir tam bir bilgi yoktur.

Daha önce belirtildiği üzere *zorla evlendirme*, kölelik ve benzeri çalışma biçimleri ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Türkiye'de çocukların evlendirilmeleri ve zorla evlendirilmeleri olgularının olduğu bilinmektedir. Türkiye'de bu konuda toplumsal bir farkındalık oluştuğu, konu hakkında bilimsel çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Ancak bu tür kölelik ve benzeri uygulamaların, niceliksel düzeyi ve biçimlerine ilişkin bilgiler yetersiz olması yanında, önleyici politikalar, maruz kaldıkları ekonomik istismar, mağdurların rehabilitasyonu, sosyal bütünleşmeleri ve eğitim olanakları sunulması gibi konularda eksikler belirgindir.

Tehlikeli Çocuk Emeginin Yaygınlığı

Türkiye’de çocuk emeginin sektörel dağılımına bakıldığında, iş kazası ve meslek hastalığının sıklıkla yaşandığı, tehlikeli sektörlerde ve işyerlerinin bulunduğu kesimlerde yoğunlaştığı görülmektedir. TÜİK’in verilerine göre 2006 yılında 6-14 yaş grubunda 285 bin olan çalışan çocukların sayısı, 2012 yılına gelindiğinde 292 bine yükselmiştir. 6-14 yaş aralığında olup bir işte çalışan çocukların yıllara göre 40 ile 50 bini sanayi kesiminde istihdam edilmektedir. Her şeyden önemlisi 6-14 yaş grubunda 2006 yılında 152 bin olan tarımda çalışan çocukların sayısı 2012 yılına kadar geçen sürede azalmamış, aksine 200 bine çıkarak artmıştır (TÜİK, 2013).

15-17 yaş aralığında ise 600 binin üzerinde çocuk çalışmaktadır. 15-17 yaş arasında sanayide istihdam edilen çocukların sayısı yıllara göre 175 bin ile 225 bin arasında değişebilmektedir. Bu yaş grubunda yer alan tarımda çalışan çocukların 2008’de 174 bin olan sayısı, 2012’de 198 bine yükselmiştir (TÜİK, 2013). Bu verilerden çocuk istihdamının tarımda ve sanayide yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Tarımda çalışmanın gerçekleştiği işyerleri ve üretim faaliyetlerinin tamamına yakın bir kısmı ulusal hukuk kuralları tarafından “tehlikeli” ya da “çok tehlikeli” olarak sınıflandırılmaktadır. Benzer biçimde sanayi sektöründeki işyerleri ile üretim faaliyetlerinin tarım kadar baskın olmasa da önemli bir kısmı çalışan sağlığı ve güvenliği bakımından ulusal hukuk tarafından “tehlikeli” ve “çok tehlikeli” olarak kabul edilmektedir. Diğer bir deyişle çocuk istihdamının gerçekleştiği sektörlerdeki işyerlerinin egemen özelliği sadece çocuk ve gençler için değil, tüm çalışanlar için tehlikeli veya çok tehlikeli nitelik taşımasıdır. TÜİK’in yukarıda özetlenen verilerine dayanılarak kabaca bir tahmin yapılırsa, 6-17 yaş aralığında yaklaşık 600 bin dolayında çocuk “tehlikeli” ve “çok tehlikeli” işyerlerinin ve işlerin baskın olduğu sektörlerde çalışmaktadır.

UÇÖ’ye göre tehlikeli çocuk emeginin en yaygın görüldüğü çalışma statüsü, ücretsiz aile çalışanı statüsüdür (IPEC, 2011: 9). Türkiye’de ücretsiz aile çalışanı çocuklar, çocuk emegi içinde önemli bir yer tutmaktadır. Ülkemizde 2012 yılında 6-17 yaş aralığında olan 470 bin çocuk “ücretli veya yevmiyeli”, 10 bin çocuk “kendi hesabına çalışan”, 413 bin çocuk “ücretsiz aile çalışanı” statülerinde istihdam edildiği belirlenmiştir. 6-14 yaş aralığına bakıldığında ise 70 bin çocuğun ücretli ve yevmiyeli olarak çalışmasına karşılık, 222 bin çocuğun ücretsiz aile çalışanı olduğu görülmektedir (TÜİK, 2013). Bu nedenle Türkiye’de ücretli ve yevmiyeli ve kendi hesabına çalışan çocuklarla birlikte ailesinin işlerinde ücretsiz çalışan çocukların da çalışma koşullarına, sağlık ve güvenlik yönünden özel bir önem verilmelidir. Çünkü bu çocuklar, aileleri ile birlikte, ailelerinin işlerinde çalışmalarına rağmen, yüksek düzeyde tehlikeye maruz kalmakta ve bu tehlikeler karşısında çocukların yaşamlarını, sağlıklarını ve gelişmelerini koruyacak önlemler bulunmamaktadır.

Bir diğer tehlikeli çalışma konusu, çocuğun kendi hesabına serbest çalışmasıdır. Bu durumda çocuk ne ailesinin yanında ne de bir işverene bağlı çalışmaktadır. Önemli bir kısmı sokakta ve kurumsal olmayan (enformel)

ekonomide çalışmaktadır. Kendi hesabına çalışan çocuklar hem çalıştıkları işlerin hem de çalışırken bulunmak zorunda oldukları sokak gibi kamuya açık alanların tehlikelerine maruz kalmaktadır.

İş Kanunu kapsamında işçi çocukların çalışmasının yasaklandığı ve izin verildiği işleri düzenleyen “*Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik*”, tehlikeli çocuk emeğini önlemede yetersizdir. Yönetmeliğin yasaklarına rağmen, yönetmeliğin kapsamında yer alan çocuk işçiler, enformel ekonominin yaygınlığı nedeniyle bu işlerde çalıştırılabilmektedir. Diğer yandan çocuk işçilerin önemli bir kısmının çalıştığı belirli nitelikteki tarım işleri, hukuken İş Kanunu kapsamı dışında sayıldığı için, yönetmelik bu çocukları hukuken dışlamakta ve dolayısıyla korumamaktadır.

Ayrıca Türkiye’de İş Kanunu kapsamı dışında farklı statülerde çalışan çocukların çalışabileceği ve çalışamayacağı işleri tehlikeli bakımından sınıflandırarak liste halinde düzenleyen, önlemler alan bir hukuk kaynağı da bulunmamaktadır. Türkiye’deki tehlikeli çocuk emeğine ilişkin hukuki eksiklikler, UÇÖ’nün Uzmanlar Komitesi tarafından belirlenmiş ve Komite, hükümeti 18 yaşın altındaki tüm çocukların tehlikeli çalışmadan korunmasını sağlamak için gerekli önlemleri almaya çağırmıştır. Bu doğrultuda Komite, Türkiye Cumhuriyetinden “*bir çalışma ilişkisi dışında çalışan*” ya da “*olağan çalışma kontrollerinin erişemediği yerlerde çalışan çocukları*” da içeren önlemler almasını ve bu konuda elde edilen sonuçlar hakkında bilgi vermesini istemiştir (CEACR, 2018: 328).

Türkiye çocuk emeğinin en kötü biçimlerinin derhal önlemesine ilişkin UÇÖ sözleşmesini kabul etmiş olmasına rağmen, hem uygulamada hem de hukuksal düzenlemelerde tehlikeli ve çok tehlikeli işlerde ve işyerlerinde çocukların çalıştırıldıkları görülmektedir. Çıraklık, kalfalık veya stajyerlik statüsü altında çocukların tehlikeli, çok tehlikeli ve çocuklar bakımından özel risk doğuran işlerde çalıştırıldıkları bilinmektedir. Gerçekte bir mesleği öğrenme veya eğitimde öğrenilenlerin işyerinde uygulanması gibi sınırlı amaçları olan çıraklık ve stajyerlik statüleri sayesinde işverenler, çocukları işçi statüsü altında çalıştırmalarının yasak olduğu işlerde, işyerlerinde ve koşullarda çalıştırabilmektedir (Ankara İSİGM, 2018). Ayrıca çırak, kalfa ve stajyerler eğitimlerinin ve program sonunda alacakları belgelerin işveren tarafından zarara uğratılmaması veya engellenmemesi için işverenin ya da işveren vekillerinin dayattığı hukuki olmayan çalışma koşullarını ve işleri kabule zorlanmaktadır.

Kurumsal ekonomide gerçekleşen tehlikeli çocuk emeği hakkında Sosyal Güvenlik Kurumunun (SGK) resmi verileri sınırlı da olsa bir bilgi vermektedir. SGK’nın sosyal sigortalılara ilişkin yıllık istatistiklerine bakıldığında, yıllara göre sayıları 67 bin-75 bin arasında değişen sigortalı çocuk çalışan olduğu görülmektedir. Türkiye’de SGK tarafından hazırlanan iş kazaları ve meslek hastalıkları istatistikleri çok çeşitli sorunlar barındırmaktadır. İstatistiklerin çalışanlar bakımından kapsamı dar olduğu gibi kapsam içinde bulunan çalışanların uğradığı iş kazalarını ve yakalandıkları meslek hastalıklarını tam olarak yansıtmaktan uzaktır. Bu istatistikler,

enformel niteliğin belirgin olduğu veya tarımsal alanda ya da hane içinde gerçekleştirilen çocuk emeği söz konusu olduğunda ise gerçekliği ortaya koymada bütünüyle yetersiz kalmaktadır. Özetle Türkiye’de kaç çocuğun çalışma sırasında yaralandığı, öldüğü, engelli kaldığı veya mesleki hastalıklara yakalandığı bilinmemektedir.

Ancak eldeki sınırlı iş kazaları ve iş kazası sonucunda ölümlere ilişkin resmi ve resmi olmayan veriler, çocukların tehlikeli ve çok tehlikeli işyerlerinde ve işlerde çalıştıklarını, bu nedenle sağlıklarını veya yaşamlarını yitirdiği gerçeğini doğrulamaktadır. 2017 yılı SGK verilerine göre 18 yaşın altında kurumsal ekonomide sosyal sigortalı olarak çalışan 6 bin 348 çocuk, iş kazası geçirmiştir (Tablo 2). Her yıl sayısı, 14-15 arasında değişen çocuk sigortalı, kurumsal ekonomide iş kazaları sonucu ölmektedir (Tablo 3). Ayrıca SGK kayıtlarına göre 2016 yılında biri 16, diğeri 17 yaşında olmak üzere üç sigortalı, 2015 yılında ise 16 yaşında 1 kadın sigortalı meslek hastalığına yakalanmıştır (SGK, 2016; SGK, 2015). Ülkemizde her yıl en az 6 ile 14 dolayında sigortalı çocuk, uğradıkları iş kazası sonucunda önemli düzeyde ve kalıcı engelliliği ifade eden sürekli iş görmezlik içine düşmektedir. Buna göre; 2014 yılında 15-17 yaş aralığında bulunan 14 sigortalıya, 2015 yılında 17 yaşında 7, 2016 yılında 17 yaşında 6 sigortalıya, 2017 yılında 15 ve 16 yaşlarında olan 2 sigortalıya, 17 yaşında 9 sigortalıya belirtilen yıl veya öncesinde geçirdikleri iş kazası sonucunda sürekli iş göremezlik geliri bağlanmıştır (SGK, 2017; SGK, 2016; SGK, 2015; SGK, 2014).

**Tablo 2: İş Kazasına Uğrayan Zorunlu Sigortalı Çocuk Çalışanlar
(5510 sayılı kanunun madde 4-1/a kapsamı)**

	2014			2015			2016			2017		
Yaşlar	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
14				69	2	71	72	2	74	98	15	113
15	298	50	348	284	61	345	274	36	310	426	87	513
16	811	181	992	865	490	1.355	1.030	881	1.911	1.173	380	1.553
17	1.740	314	2054	1.757	530	2.287	2.179	1690	3.869	2.611	1.558	4.169
Toplam	2.849	545	3.394	2.975	1.083	4.058	3.555	2.609	6.164	4.308	2.040	6.348

Kaynaklar: (SGK, 2017; SGK, 2016; SGK, 2015; SGK, 2014).

**Tablo 3: İş Kazaları Sonucunda Ölen Zorunlu Sigortalı Çocuk Çalışanlar
(5510 sayılı kanunun madde 4-1/a kapsamı)**

	2014			2015			2016			2017		
Yaşlar	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
14	-	-	-	-	-	-	1	0	1	1	0	1
15	2	0	2	2	0	2	1	0	1	1	0	1
16	3	0	3	3	0	3	5	0	5	6	1	7
17	10	0	10	6	1	7	5	0	5	5	0	5
Toplam	15	0	15	11	1	12	12	0	12	13	1	14

Kaynaklar: (SGK, 2017; SGK, 2016; SGK, 2015; SGK, 2014).

SGK'nın zorunlu sosyal sigorta kapsamında çalışan çocukları kapsayan yetersiz verileri dışında İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisinin (İSİGM) özel nitelikli ve gönüllü çalışmalarla derlediği çeşitli veriler de bulunmaktadır. SGK verilerinin aksine bu veriler, kurumsal ekonomide sigortalı olarak çalışan çocuklar yanında enformel ekonomide ücretli olarak çalışan çocuklara, ücretli statüsünde olmayan diğer statülerdeki çalışan çocuklara da ilişkin bilgiler de içerebilmektedir⁴. Ancak İSİGM'nin yayınladığı verilerin de tüm olguları içermediği, tespit edilebilen “en az” veriler olduğu bilinmelidir.

Ölümlü iş kazalarını “iş cinayetleri” olarak tanımlayan İSİGM, 2013'ün başlangıcından 2018'in ilk beş ayına kadar geçen sürede 319 çocuğun çalışırken “iş cinayetleri” sonucunda öldüğünü belirtmektedir (Ankara İSİGM, 2018). 2019'un sadece ilk beş ayı içinde en az 26 çocuğun iş kazası sonucunda öldüğü belirlenmiştir (İSİGM, 2019). İSİGM'nin belirlemelerine göre sadece 16-17 yaş aralığında değil, 15 yaş ve altında olan çocuklar da çalıştıkları sırada veya yaptıkları iş nedeniyle ölmektedir. Aynı zamanda göçmen çocuklarının iş kazaları sonucunda yaşamlarını yitirdikleri de görülmektedir. 2013-2018 yılları arasında ölen 319 çocuğun 29'u uluslararası göçmen veya mültecilerin çocuklarıdır (Ankara İSİGM, 2018).

Sonuç ve Değerlendirme

Genel olarak bakıldığında Türkçe öğretilerde ve ulusal sosyal politika belgelerinde kullanılan çalışan çocuklar ile çocuk emeğine ilişkin kavramlar, UÇÖ sözleşmeleri ile tavsiye kararları ve Uluslararası Çalışma İstatistikçileri Konferansı kararlarına uygun düşmemektedir. Uygun kavramların kullanılmaması, çocuk emeğini önleme çabalarının ve devletin çocuk emeğini önleme yükümlülüklerinin kapsamını daraltmaktadır. Çocuk emeği, UÇÖ sözleşmelerini ihlal eden çocuk işçiliği yanında, çocuğun kendi hesabına serbest çalışması, ücretsiz aile çalışanı olarak çalışması, kölelik ve kölelik benzeri koşullarda ekonomik sömürüye uğraması ya da organize suç örgütleri tarafından suça sürüklenmesi gibi çok farklı çalışma biçim ve statülerini de içermektedir. Kısacası çocuk emeği, çocuk işçiliği ile sınırlı ve eşanlamlı değildir. Ayrıca çocuğun kendi hanesinde, hanehalkının ve kendi ihtiyaçları için ücretsiz hanehalkı hizmetlerini sunmasının da belirli koşullar altında çocuk emeğine benzer nitelikler taşıyabildiği belirtilmektedir.

⁴ İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi, yayın ve raporlarında Türkiye'de ki yaygın kullanıma uyarak “çocuk işçi” kavramını kullanmaktadır. Ancak İSİGM'nin yayın ve raporlarına yansıyan olgulara bakıldığında ücretli olarak çalışmayan diğer statülerde çalışan çocukların da verilere dâhil edildiği görülmektedir. İSİGM tarafından diğer statülerde çalışan çocuklara ilişkin verilerin de toplanmaya çalışılması bu alandaki bilgi açığının giderilmesinde atılmış olumlu bir adımdır (İSİGM hakkında ayrıntılı ve güncel bilgi için bkz.: <http://www.guvenlicalisma.org/>).

Türkiye’de çocuk emeğinin en kötü biçimlerinden, çocuğun, sokakta çalışması ile mevsimlik tarım işlerinde, küçük ve orta boy işyerlerinde ücretli olarak çalışması anlaşılmakta, hem öğreti hem de devlet politikalarında ve kamu kurumlarının etkinliklerinde çocuk emeğinin bu türleri üzerinde odaklanılmaktadır. Kölelik ve kölelik benzeri koşullarda çalışma, fuhuş ve pornografik gösteriye zorlanma, silahlı çatışmalarda, uyuşturucu üretimi ve dağıtımı ile silah taşınması gibi gayrimeşru ve yasadışı etkinliklerde yer alma gibi çocuk emeğinin en kötü biçimleri ya yok sayılmakta ya da çok az sayıda çocuğun etkilediği düşünüldüğü için gereken önem verilmemektedir. Türkiye’de belirtilen türde, hiçbir koşul altında kabul edilemeyecek çocuk emeğinin en kötü biçimleri vardır ve bunların yaygınlaşmasına yol açacak uygun koşullar bulunmaktadır.

Türkiye’de çocuk emeğinin en kötü biçimlerinin varlığına ilişkin uygun veri ve yeterli çalışmalar bulunmadığı gibi farkındalık da tam olarak oluşmamıştır. Çocuk emeğinin en kötü biçimlerinin önemli bir kısmını, sadece suç ve ceza sisteminin ilgilenmesi gereken bir konu olarak ele alma eğilimi baskındır. Ancak çocukları, köle ve köle benzeri koşullarda çalışmaya, fuhuş ve pornografi etkinliklerinde yer almaya, gayri meşru etkinliklerde bulunmaya iten veya zorlayan ekonomik sömürü amacına, ekonomik ve sosyal koşullardaki güvencesizliklere yeterli önem verilmemektedir.

Türkiye’de tehlikeli çocuk emeğinin engellenmesi için alınan hukuksal önlemler, işyerlerinde tam olarak uygulanmadığı gibi önlemlerin kapsamı da yetersizdir. Çocukların İş Kanunu kapsamında sadece işçi olarak çalıştırılabileceği işler, bir yönetmelik ile düzenlenmiştir. Her şeyden önce bu yönetmelik, kanunun kapsamında işçi olarak çalışan çocuklara, iş güvencesizliği, iş denetimi ve çalışma yönetimindeki yetersizlikler gibi nedenlerle tam olarak uygulamamaktadır. Ayrıca hukuki düzenlemeler, çocuk emeğinin en yaygın olduğu ekonomik sektörleri, işleri, işyerlerini ve çalışma statülerini kapsam dışında bıraktığından UÇÖ sözleşmelerine göre yüzbinlerce çocuk çalışmalarının yasak olması gereken tehlikeli işlerde çalışmayı sürdürmektedir.

Öte yandan çocuğun kendi hanesinde ve diğer hanelerde gerçekleştirdiği farklı türdeki çalışmalar da çocuk emeği ve çocuk emeğinin en kötü biçimleri bakımından ele alınmalıdır. Sokakta, başkasına ait tarla veya küçük işyerinde çocuk emeği görünür haldedir ve tespiti görece kolaydır. Ancak çocuğun ister kendi hanesi ister başkasının hanesinde olsun çalışması, kamuoyu tarafından daha az görünür ve tespiti zor olduğu için çoğu durumda ihmal edilmektedir. Çocuk emeği içinde önemli bir yer tutan ücretsiz aile çalışması çocuklar, ailelerinin yanında onların iş ve işyerlerinde çalışmalarına rağmen tehlikeli, kötü ve ağır koşullar altında yaşamak ve çalışmak zorunda bırakılmaktadır. Benzer biçimde çocuklar, ücretsiz hanehalkı hizmetlerini de yerine getirmektedir. Bu ücretsiz hanehalkı hizmetlerinin görülmesi, çocuklar için tek başına ağır ve aşırı yük oluşturabildiği gibi bazen çocuk emeğinin diğer biçimleriyle bir araya geldiğinde önemli bir çalışma yükü ve zararlar doğuran koşullar ortaya çıkmaktadır.

Son yıllarda UÇÖ, çocuğun kendi hanesinde veya başkalarının hanelerinde ürettiği henehalkı hizmetlerine odaklanmakta ve hane içinde gerçekleşen bu çalışmaların, çocuk emeği niteliği taşıma potansiyeline vurgu yapmaktadır. Çocuklar, birçok durumda kendi haneleri dışında başka (üçüncü) kişilerin hanelerinde ev içi ve kişisel hizmetleri (domestic worker) yerine getirmesi için çalıştırılmaktadır. Bu tür çocuk çalışması ve gerçekleştiği koşullar, çocuk emeği niteliği taşıdığı gibi birçok durumda çocuk emeğinin en kötü biçimleri arasında yer alabilmektedir. Bu nedenle Türkiye’de çocuk emeği ve en kötü biçimlerinin varlığı, sadece sokakta, başkasına ait tarla ve bahçede veya KOBİ işyerleri ile sınırlandırılmamalı, çocuğun yaşadığı haneye veya çalıştırıldığı üçüncü kişilerin hanelerine de odaklanmalıdır.

KAYNAKÇA:

- Adalet Bakanlığı (2009), Adalet İstatistikleri 2009, Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- Adalet Bakanlığı (2017), Adalet İstatistikleri 2017, Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- Ankara İSİGM (2018), Türkiye'de Çocuk İşçiliği ve Çocuk İş Cinayetleri Raporu, Ankara İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi.
(<http://www.guvenlialisma.org/19520-turkiyede-cocuk-isciligi-ve-cocuk-is-cinayetleri-raporu-ankara-isig-meclisi>). (01.09.2019)
- ASPB (2013), Ulusal Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2013-2017), Resmi Gazete, Sayı: 28851, 14 Aralık 2013.
(<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/12/20131214-15-1.pdf>). (01.09.2019)
- Başbakanlık (2018), Çocuk İşçiliği ile Mücadele Yılı ile İlgili 2018/3 Sayılı Başbakanlık Genelgesi, Resmi Gazete, Sayı: 30338, 20 Şubat 2018.
(<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/02/20180220-3.pdf>). (01.09.2019)
- Beqiraj, Julinda (2008), *“Hazardous Work as a Worst Form of Child Labour: A Comment on Article 3(d) of ILO Convention 182”*, Giuseppe Nesi-Luca Nogle-Marco Pertile (Edit.), Child labour in a globalized world: a legal analysis of ILO action, Ashgate Publishing Limited.
- CEACR (2018), Application of International Labour Standards 2018, General Report and observations concerning particular countries, Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations, International Labour Office, Geneva.
- Coşkun, Emel (2018), İnsan/Kadın Ticareti ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması, Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği- Ceid Yayınları, Ankara.
- Çelik, Nuri-Caniklioğlu, Nurşen-Canbolat, Talat (2015), İş Hukuku Dersleri, 28. Bası, Beta Yayınları, İstanbul.
- ÇSGB (2017), Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı-Çalışma Genel Müdürlüğü Yayın No: 63, Ankara.
- EUROSTAT (2019), People at risk of poverty or social exclusion, Population and social conditions database-Living conditions.
(https://ec.europa.eu/eurostat/data/database?node_code=t2020_50). (01.09.2019)

- Glind, Hans van de–Kooijmans, Joost (2008), “*Modern-Day Child Slavery*”, *Children & Society*, Vol. 22, pp. 150–166.
- Güler, Mehmet Atilla (2015), “*Modern Kölelik ve Modern Köleliğin Görünimleri*”, *İş ve Hayat Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, s. 23–46.
- ICLS (2008), “Resolution concerning statistics of child labour”, Adopted by the Eighteenth International Conference of Labour Statisticians (ICLS) (November-December 2008), Geneva.
(https://ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/normativeinstrument/wcms_112458.pdf). (01.09.2019)
- ICLS (2018a), Resolution to amend the 18th ICLS Resolution concerning statistics of child labour, Resolution IV-20th International Conference of Labour Statisticians (ICLS) (10-19 October 2018), Geneva.
(https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/meetingdocument/wcms_667558.pdf). (01.09.2019)
- ICLS (2018b), Amending the 18th ICLS Resolution concerning statistics of child labour in line with the 19th ICLS Resolution concerning statistics of work, employment and labour underutilization, 20th International Conference of Labour Statisticians, (10-19 October), ICLS/20/2018/Room document 13, Geneva.
- ILO (1930), Convention concerning Forced or Compulsory Labour, (C29), NORMLEX Information System on International Labour Standards.
(https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100::NO:12100:P12100_ILO_CODE:C029:NO). (01.09.2019)
- ILO (1957), Convention concerning the Abolition of Forced Labour, (C105), NORMLEX Information System on International Labour Standards.
(https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:P12100_ILO_CODE:C105). (01.09.2019)
- ILO (1973), Minimum Age Convention, (C138), NORMLEX Information System on International Labour Standards.
(https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:P12100_ILO_CODE:C138). (01.09.2019)
- ILO (1999a), Convention concerning the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labour, (C182), NORMLEX Information System on International Labour Standards.
(https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:P12100_ILO_CODE:C182). (01.09.2019)
- ILO (1999b), Recommendation concerning the prohibition and immediate action for the elimination of the worst forms of child labour, (R190), NORMLEX Information System on International Labour Standards.
(https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100::NO:12100:P12100_ILO_CODE:R190:NO). (01.09.2019)

- ILO (2001), Stopping Forced Labour, Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, Report of the Director-General, International Labour Conference 89th Session, International Labour Office, Geneva.
- ILO (2002), A Future without Child Labour, Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, Report of the Director-General, International Labour Conference 90th Session, International Labour Office, Geneva.
- ILO (2004), Child Labour-A textbook for university students, International Programme on the Elimination of Child Labour, International Labour Organization, Geneva.
- ILO (2005), A global alliance against forced labour, Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, Report of the Director-General, International Labour Conference 93th Session, International Labour Office, Geneva.
- ILO (2006), The end of child labour: Within reach, Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, Report of the Director-General, International Labour Conference 95th Session, International Labour Office, Geneva.
- ILO (2009), The cost of coercion, Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, Report of the Director-General, International Labour Conference 98th Session, International Labour Office, Geneva.
- ILO (2010), Accelerating action against child labour, Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, Report of the Director-General, International Labour Conference 99th Session, International Labour Office, Geneva.
- ILO (2011), Employers' and workers' : handbook on hazardous child labour, International Labour Office, Bureau for Employers' Activities-Bureau for Workers' Activities, Geneva.
- ILO (2017a), Methodology of the global estimates of child labour, 2012-2016, International Labour Office, Geneva.
- ILO (2017b), Global estimates of child labour: Results and trends, 2012-2016, International Labour Office (ILO), Geneva.
- ILO (2017c), Ending child labour by 2025: A review of policies and programmes International Labour Office, Geneva.
- ILO (2017d), Methodology of the global estimates of modern slavery: Forced labour and forced marriage International Labour Office, Geneva, 2017.
- ILO (2017e), Global estimates of modern slavery: Forced labour and forced marriage, International Labour Office , Geneva.

- ILO (2017f), Practical Guide to ending child labour and protecting young workers in domestic work, International Labour Organization, Fundamental Principles and Rights at Work Branch, Geneva.
- ILO (2018a), Towards the urgent elimination of hazardous child labour, International Labour Office, Fundamental Principles and Rights at Work Branch (FUNDAMENTALS), Geneva.
- ILO (2018b), An Introduction to Legally Prohibiting Hazardous Work for Children, IPEC Brochure, International Labour Organization, Geneva.
- ILO (2019), Ratifications of Worst Forms of Child Labour Convention, (C182). (https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11300:0::NO:11300:P11300_INSTRUMENT_ID:312327). (01.09.2019)
- IPEC (2002), Every Child Counts New Global Estimates on Child Labour, Programme on the Elimination of Child Labour, International Labour Organization, Geneva.
- IPEC (2011), Children in hazardous work: What we know, what we need to do, International Programme on the Elimination of Child Labour, International Labour Organization, Geneva.
- IPEC (2013), Ending child labour in domestic work and protecting young workers from abusive working conditions, International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC), International Labour Office, Geneva.
- IPEC (2019), The worst forms of child labour, International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC) Campaign and advocacy. (<https://www.ilo.org/ipcec/Campaignandadvocacy/Youthinaction/C182-Youth-orientated/worstforms/lang--en/index.htm>). (01.09.2019)
- İSGM (2019), “Çocuk işçilik artıyor, iş cinayetlerine göz yumuluyor! 2019 yılının ilk beş ayında en az 26 çocuk işçi yaşamını yitirdi”, İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi. (<http://guvenlicalisma.org/20029-cocuk-iscilik-artiyor-is-cinayetlerine-goz-yumuluyor-2019-yilinin-ilk>). (01.09.2019)
- Kooijmans, Joost (2008), “*Prostitution, Pornography and Pornographic Performances as Worst Forms of Child Labour: A Comment on Article 3(b) of ILO Convention 182 129*”, Giuseppe Nesi-Luca Nogle-Marco Pertile (Edit.), Child labour in a globalized world: a legal analysis of ILO action, Ashgate Publishing Limited.
- LN (1926), Slavery Convention (25 September 1926), League of Nation, Geneva.
- Noguchi, Yoshie (2002), “*ILO Convention No. 182 on the worst forms of child labour and the Convention on the Rights of the Child*”, The International Journal of Children's Rights, Volume 10, Issue 4.
- Noguchi, Yoshie (2008), “*The Use of Children in Illicit Activities as a Worst Form of Child Labour: A Comment on Article 3(c) of ILO Convention 182*”, Giuseppe Nesi-Luca Nogle-Marco Pertile (Edit.), Child labour in a globalized world: a legal analysis of ILO action, Ashgate Publishing Limited.
- Rishikesh, Deepa (2008), “*The Worst Forms of Child Labour: A Guide to ILO*

- Convention 182 and Recommendation 190*”, Giuseppe Nesi-Luca Nogle-Marco Pertile (Edit.), Child labour in a globalized world: a legal analysis of ILO action, Ashgate Publishing Limited.
- Sanna, Silvia (2008), “*Slavery and Practices Similar to Slavery as Worst Forms of Child Labour: A Comment on Article 3(a) of ILO Convention 182*”, Giuseppe Nesi-Luca Nogle-Marco Pertile (Edit.), Child labour in a globalized world: a legal analysis of ILO action, Ashgate Publishing Limited.
- SGK (2014), İş Kazası ve Meslek Hastalığı İstatistikleri, Sosyal Güvenlik Kurumu İstatistik Yıllıkları 2014.
(http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari). (01.09.2019)
- SGK (2015), İş Kazası ve Meslek Hastalığı İstatistikleri, Sosyal Güvenlik Kurumu İstatistik Yıllıkları 2015.
(http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari). (01.09.2019)
- SGK (2016), İş Kazası ve Meslek Hastalığı İstatistikleri, Sosyal Güvenlik Kurumu İstatistik Yıllıkları 2016.
(http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari). (01.09.2019)
- SGK (2017), İş Kazası ve Meslek Hastalığı İstatistikleri, Sosyal Güvenlik Kurumu İstatistik Yıllıkları 2017.
(http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari). (01.09.2019)
- Şişman, Yener- Etcı, Hilmi (2017), “*Sosyal Politika Açısından Enformel Sektörün Bir Yansıması: Sokakta Çalışan Çocuklar*”, International Journal of Academic Value Studies (Javstudies), Vol: 3, Issue: 12, pp. 172-191.
- Talas, Cahit (1981), *Toplumsal Politikaya Giriş*, S Yayınları, Ankara.
- TDK (2011), Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları (TDK), Ankara.
- TÜİK (2013), Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2012, Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 13659 (02 Nisan 2013).
- TÜİK (2018), Çocuk İstatistikleri, 2018, Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 30708 (18 Nisan 2019).
- TÜİK (2019), Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuk-Adalet İstatistikleri, Türkiye İstatistik Kurumu Veritabanı.
(<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=98&locale=tr>). (01.09.2019)
- UN (1956), Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery (7 September 1956), United Nations, Geneva.
(https://treaties.un.org/doc/Treaties/1957/04/19570430%2001-00%20AM/Ch_XVIII_4p.pdf). (01.09.2019)

- UN (2000a), Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography (25 May 2000), United Nations, New York.
(https://treaties.un.org/doc/Treaties/2000/05/20000525%2003-16%20AM/Ch_IV_11_cp.pdf). (01.09.2019)
- UN (2000b), Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime (15 November 2000), United Nations, New York.
(https://treaties.un.org/doc/Treaties/2000/11/20001115%2011-38%20AM/Ch_XVIII_12_ap.pdf). (01.09.2019)
- UN (2015), Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, General Assembly, Seventieth session A/RES/70/1, United Nations, New York.
(https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E). (01.09.2019)
- UNHRC (2019), Children and armed conflict, Report of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict, United Nations Human Rights Council (UNHRC) Fortieth session (25 February–22 March 2019) A/HRC/40/49.
- UNICEF (2009), Progress for Children, A Report Card on Child Protection Number 8, UNICEF Publication, New York.
- UNICEF (2019), UNICEF Turkey Humanitarian Situation Report-January-March 2019, United Nations International Children's Emergency Fund.
- UNSC (2018), Children and armed conflict in the Syrian Arab Republic, Report of the Secretary-General, United Nations Security Council (UNSC), S/2018/969.

